

FAS'TA DİLEKÇE HAKKININ HUKUKSAL NİTELİĞİ VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRILMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hazar LEYLANOĞLU *

Öz

Dilekçe hakkı, vatandaşların yalnızca insan hakları kapsamında kamu otoritelerine şikâyetle bulunma aracı olarak görülmemelidir. Aksine, bu mekanizma, vatandaşların kamu politikalarının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesine katılımını sağlayan bir öneri aracı olarak geliştirilmelidir. Ayrıca, dilekçe mekanizması aracılığıyla katılım, sivil topluma önerilerde bulunma, taleplerini iletme ve uygun gördükleri önlemler hakkında görüşlerini ifade etme imkânı sunar. Bu tür katkılar, kamu politikalarının desteklenmesine katkıda bulunabilir. 2011'de kabul edilen yeni Fas Anayasası, dilekçe hakkını vatandaşların temel insan haklarının bir parçası olarak düzenlenmiş ve demokratik mekanizmaları daha erişilebilir hale getirmeyi hedeflemiştir. Ancak anayasa ile oluşturulan dilekçe mekanizması 44-14 Sayılı Kanun'un sınırlayıcı hükümleri nedeniyle katılımcı demokrasiyi güçlendirmek yerine uygulamada sınırlı bir katılım aracı haline dönüşmektedir. Çalışmada, Fas'taki dilekçe mekanizması, mevcut yasal ve kurumsal sınırlar içinde etkili bir katılım aracı olarak işlev görebilmekte midir, yoksa sembolik düzeyde mi kalmaktadır?

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye | Asst. Prof., Sivas Cumhuriyet University Faculty of Law, Department of Public Law, International Law Department, Sivas, Turkey.

✉ hazarleylanoglu@cumhuriyet.edu.tr • ORCID 0000-0002-1699-2820.

✎ **Atıf Şekli** | Cite As: LEYLANOĞLU, Hazar: "Fas'ta Dilekçe Hakkının Hukuksal Niteliği ve Türkiye ile Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi", SÜHFD, C. 34, S. 1, Y. 2026, s. 149-192.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✎ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca çalışmada, Türkiye'deki dilekçe hakkının hukuksal ve kurumsal yapısını ele alarak Fas'taki düzenlemeyle bütüncül bir karşılaştırmalı değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler

• Dilekçe Hakkı • 2011 Fas Anayasası • 1982 Türkiye Anayasası • 44.14 Sayılı Kanun • 3071 Sayılı Kanun

THE LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO PETITION IN MOROCCO AND ITS COMPARATIVE EVALUATION WITH TÜRKİYE

Abstract

The right to petition should not be seen as a means for citizens to complain to public authorities solely within the scope of human rights. On the contrary, this mechanism should be developed as a proposal tool that enables citizens to participate in the preparation, implementation, and evaluation of public policies. In addition, participation through the petition mechanism provides civil society with the opportunity to make suggestions, convey their demands, and express their views on the measures they deem appropriate. These measures can contribute to the support of public policies. The new Moroccan Constitution adopted in 2011 defines the right to petition as part of citizens' fundamental human rights and aims to make democratic mechanisms more accessible. However, the petition mechanism established by the Constitution has, in practice, become a limited tool for participation due to the restrictive provisions of law 44-14, rather than strengthening participatory democracy. This study seeks to answer the question of whether the petition mechanism in Morocco can function as an effective instrument of participation within the existing legal and institutional constraints, or whether it remains merely symbolic. Additionally, the study undertakes a comprehensive comparative assessment by examining the legal and institutional framework of the right to petition in Türkiye alongside the Moroccan model.

Keywords

• Right to Petition • 2011 Morocco Constitution • 1982 Turkish Constitution • Law No. 44.14 • Law No. 3071

GİRİŞ

Demokratik toplumların en önemli sorunlarından biri, belki de en önemlisi, idare ile bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve özellikle

bireysel hak ve özgürlüklerin idareye karşı korunmasıdır.¹ Devlet kurumu bugün itibarıyla, bireylerin ortak ve medeni ihtiyaçlarını karşılamanın bir aracından başka bir şey değildir. Bu durumda, bireylerin devletten çeşitli taleplerde bulunması ve bunun sonucunda da onunla yakın ve sürekli temas halinde olması gerekir.²

Demokratik toplumların ayırt edici özelliklerinden biri, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olmaları ve bu özgürlüklerin kullanılmasının anayasal güvence altına alınmasıdır.³ Kişilerin kamusal istek ve şikâyetleri konusunda idari makamlara başvurmaları ve kendilerini veya faaliyet alanlarını ilgilendiren konularda bilgi edinme haklarını kullanmaları, eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine dayanan demokratik ve şeffaf bir yönetimin gereğidir.⁴ Bu çerçevede, söz konusu hakkın kullanılması, ülkede hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlenmesine katkı sağlamakta; böylece kamu yönetiminde şeffaflığın artmasını ve demokratik hukuk devleti ilkelerini etkin biçimde uygulanmasını zemin hazırlamaktadır.⁵

Arap Baharı sürecinde Arap bölgesinde yaşanan siyasal dönüşümler, insan hakları perspektifinin, siyasi katılımın anayasal reformların temel unsurlarından biri haline gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda 2011 tarihli Fas Anayasası önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Anayasa ile düzenlenen dilekçe mekanizması ise vatandaş temelli katılımın hayata geçirilmesini destekleyen bir araç olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Bu mekanizma, vatandaşlara kamu politikalarının önerilmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerine aktif biçimde katılma imkânı sunarak kamusal karar alma süreçlerinde daha geniş bir

¹ **AKYILMAZ**, Bahtiyar: İdari Usul İlkeleri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü, 1. Baskı, Ankara 2000, s. 89.

² **DURAN**, Lütfi: "İdari Müracaatlar ve Bunlar Karşısında İdarenin Sukutu Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 12, 1946, s. 130.

³ **YAŞAMIŞ**, Firuz Demir: "Yakınma Hakkının Kullanılma Biçiminin Düzenlenmesi Üzerine", Amme İdaresi Dergisi, C. 15, S. 1, 1982, s. 49.

⁴ **HİZ**, Yüksel/**YILMAZ**, Zekeriya: Açıklamalı – Gerekçeli Bilgi Edinme ve Dilekçe Hakkı, 1. Baskı, Ankara 2004, s. 25.

⁵ **EROL**, Ahmet: Dilekçe Hakkı ve Bilgi Edinme Hukuku, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 289.

toplumsal katılımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.⁶ Sonuç olarak, 2011 Fas Anayasası, vatandaşların kamu politikalarının şekillendirilmesi ve denetlenmesi süreçlerine katılımını güçlendirmek amacıyla kamu otoritelerine dilekçe verme hakkını kurumsallaştırmıştır.

Bu makalede öncelikle dilekçe hakkının kavramsal tanımı, tarihsel gelişimi ve uluslararası belgelerdeki yeri incelenecektir. Ardından Fas'ta dilekçe hakkının işleyişi, bu sürece getirilen kısıtlamalar ve kamu çıkarını harekete geçirmek için sağladığı fırsatlara ilişkin bilgiler verilecektir. Daha sonra Fas deneyimi ile Türkiye hukuk sisteminde dilekçe hakkının karşılaştırılması üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca, Fas'ta katılımcı demokrasinin pekiştirilmesinde dilekçelerin daha etkili hale getirilmesi için öneriler sunulacaktır.

I. DİLEKÇE HAKKININ TANIMI

“Dilekçe” sözcüğü sözlükte, bir isteği dile getirmek amacıyla resmî makamlara sunulan, imzalı ve adresli, pullu veya pulsuz yazı;⁷ istida, arzuhal⁸ ya da talepname⁹ olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan uygulamada, bu tür başvuruların belirli bir ücret karşılığında yazımını üstlenen ve halk ile idare arasında aracılık yapan kişiler ise arzuhalci¹⁰ olarak adlandırılmıştır.

Doktrinde ise dilekçe hakkı *“Bireylerin kendileriyle veya kamusal işlerle ilgili olarak, tek başlarına veya topluca yargı dışında kalan devlet organlarına, dertlerini, sorunlarını, şikâyetlerini, uğradıkları haksızlıkları ileterek çözüm bulmalarını istemelerinden ibaret bir insan hakkıdır.”*¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

⁶ ZANUN, Abdülrafi: “Devr El-araid fi Tefil El-muşareke El-muvatna: Er-rahamat ve El-mealât”, Mubaderet El-islam El-vatani, 2021, s. 3.

⁷ Türk Dili Kurumu Sözlükleri için bkz, <https://sozluk.gov.tr/?ara=dilek%C3%A7e> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).

⁸ AYYERDİ, İlhan: Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C. 3, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 710.

⁹ ŞAFAK, Ali: Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara 2002, s. 102.

¹⁰ Dilekçe Hakkı ve TBMM Komisyonu, TBMM Basımevi, Ankara 2005, s. 55.

¹¹ ANAYURT, Ömer: “1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı, 2001, s. 96.

Dilekçe hakkı, bütün vatandaşların temel haklarından biri olarak kabul edilmektedir.¹² Demokratik sistemlerde, bireylerin veya tüzel kişilerin teorik olarak sahip oldukları hakları fiilen kullanabilmeleri, hak arama hürriyetinin güvence altına alınmasına ve bu hakkın kullanılabilceği mekanizmaların açık olmasına bağlıdır.¹³ Yargı mercilerine başvurma imkânı, dilekçe hakkıyla tarihsel ve işlevsel bir yakınlık taşımakla birlikte, anayasal sistematik içerisinde hak arama özgürlüğünün kapsamı içinde ve ondan bağımsız bir temel hak olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede, kişiler hak ve özgürlüklerinin ihlali halinde, ihlallerin giderilmesi amacıyla yetkili yargı mercilerine başvurma hakkına sahiptir.¹⁴ Ayrıca vatandaşların eğitim ve kültür düzeyi arttıkça, dilekçe hakkının daha yaygın bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir. Öte yandan dilekçe hakkının kullanımında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, hakkın kötüye kullanılmasının önlenmesi ve başkalarının zararına kullanılmamasıdır. Bu hususta gerekli tedbirlerin alınması önem taşımaktadır.¹⁵ Katılımcı demokrasinin araçlarından biri olarak değerlendirilen dilekçe hakkı, kamu düzenini bozucu bir nitelik taşımaksızın idarenin başvuruyu incelemesini ve cevaplandırmasını gerektirir. Ancak talep edilen yönde işlem tesis edilmesi bakımından kendiliğinden bağlayıcı bir yükümlülük doğurmaz. Bununla birlikte, dilekçe hakkının etkisiz olduğu söylenemez. Özellikle kolektif biçimde kullanılması halinde, idarenin dikkatini belirli talepler üzerinde yoğunlaştırarak onu işlem tesis etmeye veya açıklama yapmaya

¹² TBMM Dilekçe Komisyon, s. 9.

¹³ **KABOĞLU**, İbrahim: Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 86.

¹⁴ **DARVISHVAND**, Abolfazl/**KADKHODAMORADI**, Kamal/**FATTAHI**, Zafarghandi Ali: "Guarantees of the Right to Sue in the Islamic Republic of Iran's Legal System Focusing on the Guardian Council Views", Journal of Public Law Knowledge, C. 10, S. 34, 2022, s. 30., **TAŞKIN**, Ş. Cankat: "Bilgi Edinme ve Dilekçe Hakkı", **Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hukuk Dergisi**, C. 8, S. 99-100, 2012, s. 174-175.

¹⁵ **TAMER**, s. 219.

yöneltebilen önemli bir katılım ve etkileme mekanizması niteliği taşımaktadır.¹⁶

Dilekçe hakkı, devlete karşı güçsüz olan ve kendisine eksik veya yanlış davranıldığını düşünen vatandaşlara, devlet teşkilatı aracılığıyla olayın aslını araştırma ve söz konusu yanlışlık veya eksiklik varsa bunu düzeltme imkânı sağlamaktadır.¹⁷ Demokratik yönetimlerin temel amaçlarından biri, bireylerin kendi veya toplumun çıkarlarına aykırı gördükleri idari işlem ve eylemlerin düzeltilmesini talep edebilmelerini temin etmektir. Gerçekten de bireysel başvuru hakkının kullanılmasıyla, mevcut düzenin işleyişindeki aksaklıklar giderilmekte ve şikâyet edilen hususların gecikmeksizin düzeltilmesi mümkün olmaktadır.¹⁸

Yönetilenler, mevcut düzenin uygulamalarından ve hizmetlerin kötü işleyişinden duydukları rahatsızlığı ve memnuniyetsizliği “şikâyet” adı altında yönetenlere dile getirdikleri gibi, mevcut düzenin işleyişinden, hizmetlerin sunuluş biçiminden memnun olmalarına rağmen yapılmasını ve yerine getirilmesini istedikleri diğer hizmet ve faaliyetler hakkındaki görüşlerini “dilek” şeklinde ifade etmeleri doğal karşılanmaktadır.¹⁹ Bu nedenle, şikâyet amacıyla yapılan dilekçelerin bireysel çıkarları, dilek amacıyla yapılan dilekçeler ise kamu çıkarlarını hedeflemektedir. Dolayısıyla dilekçe hakkı, bir anlamda kişisel bir hak olarak kabul edilebilir; çünkü bireyseldir. Öte yandan, siyasi katılım gibi kişisel olmayan bir alanla da ilişkili olduğundan, aynı zamanda siyasal bir hak olarak da değerlendirilebilir.²⁰ Bu nedenle, dilekçe hakkının

¹⁶ KABOĞLU, İbrahim Ö: Özgürlükler Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 1999, s. 87.

¹⁷ ERVARDAR, Fehamettin: “Yurdumuzda Dilekçe Hakkı ve Kullanılması”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, C. 22, S. 262, 1987, s. 58.

¹⁸ AYDIN, Mesut: “1982 Anayasası’nda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Bireysel Başvuru Hakkı ve Uygulaması”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 2, 2004, s. 271.

¹⁹ HIZ/YILMAZ, s. 13.

²⁰ YUNUSOV, Khaydarali/LEYLANOĞLU, Hazar: “Constitutional Guarantee of the Right to Petition in the Basic Laws of the Central Asian Republics”, Central Asian Journal Of Social Sciences And History, C. 5, S. 1, 2024, s. 103.

siyasal niteliğinin yanı sıra bir kişisel hak olarak da nitelendirilebileceği kabul edilmektedir.²¹

II. DİLEKÇE HAKKININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Dilekçe hakkı, birdenbire ortaya çıkan bir kavram olmayıp, uzun bir tarihsel süreç içerisinde olgunlaşarak günümüze ulaşmıştır.²² Tarihsel süreç içerisinde dilekçe hakkı, neredeyse evrensel biçimde, oldukça eşitlikçi bir medeni hak olarak kabul edilmiştir. Oy kullanma hakkına sahip olmayanlara dahi tanınarak bireylerin ve grupların endişelerini yasa koyuculara iletebilmeleri için resmî bir mekanizma oluşturmuştur. Bu mekanizma, söz konusu taleplerin ve şikâyetlerin eşit bir zeminde duyulacağı ve değerlendirileceği yönünde bir beklentiyi de beraberinde getirmiştir. Bunun yanında dilekçe hakkı, hükümet bakımından önemli bir bilgi kaynağı teşkil etmesi nedeniyle meşru ve gerekli görülerek savunulmuştur. Nitekim bu hak, yüzyıllar boyunca kanun koyucuların etkili biçimde yönetebilmek için ihtiyaç duydukları siyasal ve yönetsel bilgilerin elde edilmesinde başlıca araçlardan biri olmuştur.²³

Pozitif hukukta dilekçe hakkının düzenlenmesi aslında oldukça yenidir. Daha önce hükümdarın bir lütfu olarak görülen dilekçe hakkı, zamanla bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir.²⁴ Dilekçe hakkının dünyadaki ilk izleri 13. yüzyıl İngiltere'sinde görülmektedir. Bu dönemde Kral I. John tarafından 15 Haziran 1215'te imzalanan *Magna Carta Libertatum*, İngiliz baronlarına "Petition" yani talepte bulunma hakkı tanımıştır.²⁵ Belgenin 61. maddesi, baronlara kral aleyhine başvurma ve belirli koşullarda dava açma imkânı sağlamıştır.²⁶ Ancak bu belgede düzenlenen dilekçe hakkı, bireylere değil, yalnızca baronlara tanınmış

²¹ **BALTA**, Tahsin Bekir: *İdare Hukukuna Giriş*, 1. Baskı, Ankara 1970, s. 212.

²² **TAMER**, Mustafa: "Dilekçe Hakkı", *Türk İdare Dergisi*, C. 16, S. 386, 1990, s. 204.

²³ **WEINGARTNER**, Michael: "The Right to Petition As Access And Informations", *University of Pennsylvania Law Review*, S. 169, 2021, s. 1249.

²⁴ **BAŞGİL**, Ali Fuat: *Vatandaşların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Müracaat Hakkı*, 1. Baskı, İstanbul 1944, s. 544.

²⁵ **TAŞKIN**, s. 175.

²⁶ (Çeviren. Dürüşken, Çiğdem): *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 53.

olup kapsamı da belirli konularla sınırlıdır.²⁷ Bu gelişmeler, Kral I. John'un egemenliğinin daralmasıyla birlikte parlamentonun üstünlüğünün giderek ön plana çıktığını göstermektedir. Nitekim zamanla şikâyetçiler Kral yerine önce Lordlar Kamarası'na, ardından da Avam Kamarası'na başvurmaya başlamışlardır. Bu süreçte, başlangıçta kişisel konulara dilekçeler sunulurken, zamanla kamusal nitelikteki konulara ilişkin dilekçeler de Parlamento'ya iletmeye başlamıştır.²⁸

1305 yılında I. Edward döneminde, dilekçeleri kabulü ve kayda geçirilmesi amacıyla özel görevliler görevlendirilmiş; bu çerçevede kralın sarayı bünyesinde kurumsal nitelik taşıyan bir konsey oluşturulmuştur.²⁹ Bunun ardından İngiltere'de parlamenter rejimin gelişmesiyle birlikte, 1571 yılında Avam Kamarası tarafından bir "*İtiraz ve Şikâyet Komisyonu*" oluşturulmuş ve Komisyon 1669 tarihli şu meşhur kararı kabul etmiştir: "*İngiltere'de herhangi bir şikâyeti olan herkes için bu şikâyetini Avam Kamarası'na arz etmrk tabii bir haktır ve Avam Kamarası'nın da bu şikâyetleri kabul edip etmemesi kendisine ait bir haktır.*"³⁰ Dilekçe hakkı, 1689 tarihli Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) ile doğrudan halka tanınmıştır. Görüldüğü üzere, bu dönemde hâlâ Kral'a dilekçe verilmesinden söz edilmekte, parlamentoya dilekçe verilmesine ilişkin açık bir düzenleme ise henüz bulunmamaktadır.³¹

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) dilekçe hakkının ilk izleri 1765 yılına dayanmaktadır. Bu dönemde, İngiliz Krallığı tarafından çıkarılan 1765 tarihli Damga Yasası'na karşı Amerikanlı koloniciler tarafından İngiliz Parlamentosu'na çok sayıda dilekçe gönderilmiştir. Dilekçe hakkı daha sonra bazı eyalet anayasalarına dahil edilmiştir. Nitekim Amerika'da dilekçe hakkına ilişkin ilk anayasal düzenleme, 28

²⁷ ANAYURT, s. 99.

²⁸ BAŞGİL, s. S. 545.

²⁹ ARMAĞAN, Servet: Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, 1. Baskı, İstanbul 1972, s. 7.

³⁰ TAŞKIN, s. 175.

³¹ GÜNER YAŞAR, Gizem: "Anayasal Bir Hak Olarak Dilekçe Hakkının Etkinliğinin Değerlendirilmesi", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, 2023, s. 793.

Eylül 1776 tarihli Pensilvanya Anayasası'nda yer almıştır.³² 1787 tarihli Amerikan Anayasası'nda dilekçe hakkına ilişkin bir hüküm bulunmamıştır. Ancak, 15 Aralık 1791'de yürürlüğe giren Haklar Bildirgesi'nin bir parçası olan 10. EK'in 1. maddesi, "*Kongre halkın kötü durumların kaldırılması gayesi ile bir dilekçe vermesini tahdit eden hiçbir kanun çıkaramaz.*" hükmünü içermektedir. Bu düzenleme daha sonra çeşitli eyalet anayasalarına da yansımış ve zaman içerisinde yapılan değişikliklerle dilekçe hakkı tüm vatandaşlara tanınmıştır.³³

Resmî kurumlara ve parlamentoya başvurma hakkı ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış olsa da, bu hakkın modern dünyaya yayılmasından Fransızların önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir.³⁴ Fransa'da dilekçe hakkı, İngiltere'deki gelişmelere paralel bir seyir izlemiş ve büyük ölçüde İngiliz uygulamalarından etkilenmiştir.³⁵ 1791 yılında ilk Fransız Anayasası Mecliste görüşülürken, dilekçe başvuru hakkının en çok tartışılan konulardan biri olduğu görülmektedir. Bu tartışmaların sonucunda dilekçe hakkı, ilk kez her birey için anayasal bir hak olarak düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren dilekçe hakkı, modern ulus devletlerde bireylere tanınan temel haklardan biri haline gelmiştir.³⁶

Dilekçe hakkı, günümüzde yürürlükte olan anayasaların büyük çoğunluğunda yer almakla birlikte, uluslararası sözleşmelerde bu hakka nispeten seyrek biçimde rastlanmaktadır. Örneğin 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde dilekçe hakkına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Dilekçe hakkını içeren ilk uluslararası belge, 1948 tarihli Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi'dir. Daha yakın dönemde ise, dilekçe hakkı, 2000 yılında kabul edilen Avrupa Temel Haklar Bildirgesi'nin 44. maddesine dahil edilmiştir.³⁷

³² GÜNER YAŞAR, s. 793.

³³ GÜNER YAŞAR, s. 794.

³⁴ HIZ/YILMAZ, s. 15.

³⁵ TAMER, s. 204.

³⁶ TAŞKIN, s. 175.

³⁷ GÜNER YAŞAR, s. 794.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tabaanın şikâyet ve taleplerini merkezi otoriteye iletebildiği kurumsallaşmış başvuru kanalları bulunmaktaydı. Bu kapsamda Divan-ı Hümâyûn, Osmanlı tebaasından herkesin cinsiyet, din veya dil ayrımı gözetmeksizin şikâyet için başvurabildiği en üst karar mercii niteliğindeydi. Devlet, Divan'a başvurmak için özel bir şekil şart öngörmemiş; kişilerin her türlü şikâyetine ilişkin müracaatlarını, sözlü olanlar dâhil olmak üzere kabul etmiştir.³⁸ Divan'a intikal eden arzuahaller ise Divan bürolarında işleme alınır, çeşitli dairelerde incelenir ve çıkan sonuçlar büro görüşleri üzerinden sadrazamın buyurldusuna sunulur idari karar süreçlerine yansır.³⁹ Bunun yanında, padişahın halkla temasının en görünür vesilelerinden olan Cuma selamlığı da fiilen bir şikâyet/istida ulaştırma yolu işlevi görmüştür. Halkın şikâyetlerini padişaha bağırarak, dilekçe yazarak veya aracılar vasıtasıyla iletmeye çalıştığı, bu şikâyetlerin toplanması ve çözümünde sadrazamın sorumluluğu vurgulandığı belirtilmiştir.⁴⁰ Okuryazarlığın sınırlı olduğu toplumsal zeminde ise, resmî makamlara sunulacak dilekçeleri başkaları adına kaleme alan arzuhalciler de başvuru pratiğinin işleyişini kolaylaştıran bir ara halka olarak öne çıkmıştır.⁴¹

Dilekçe hakkı, liberal siyasal düşüncenin şekillendirdiği özgürlük anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.⁴² Bu bağlamda, liberal demokratik sistemlerde egemenliğin kaynağı halka dayandırılmakla beraber, bu egemenliğin kullanımı temsil mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştiğinden yönetenler ile yönetilenler arasında fonksiyonel bir ayrım benimsenmektedir.⁴³ Buna karşılık

³⁸ ÇELİK, Buket: "Divân-I Hümâyûn'un Taşradan Gelen Şikâyetleri İnceleme Ve Sonuçlandırma Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme", SDÜSBE Dergisi, S. 48, 2024, s. 287., EROL, s. 296.

³⁹ ÇELİK, s. 291.

⁴⁰ AYKURT, Çetin: "Padişah-Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 16, S. 1, 2001, s. 202.

⁴¹ TANYER, Turan: "Eski İstanbul'da Arzuhalciler", TBB Dergisi, C. 17, S. 53, 2004, s. 271.

⁴² TAMER, s. 204.

⁴³ TURAN, İsa: "Demokrasi, Seçim Ve Seçim Sistemleri", Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, C. 3, S. 2, 2022, s. 94.

Marksist anayasal anlayışta, egemenliğin bütün bireylere ait olduğu kabulünden hareketle yönetenler ile yönetilenler arasında kategorik bir ayrım bulunmadığı varsayılmaktadır. Örneğin, Eski Sovyetler Birliği'nde (SSCB) istisnasız tüm bireylerin şikâyetle bulunma hakkına sahip olduğu; şikâyet mercileri zincirinin izlenmesi koşuluyla her türlü kamu şikâyetinin ilgili makamlara iletebileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Bakanlar Kurulu bünyesinde özel bir birim kurularak vatandaşların talep ve şikâyetlerinin uygun şekilde takip edilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.⁴⁴

Diğer Marksist ülkelerde de SSCB'deki düzenlemelere paralel hükümler bulunmaktadır. Bu ülkelerde basın, şikâyetlerin iletebileceği yasal mercilerden biri olarak kabul edilmektedir. Basında gündeme getirilen herhangi bir konu, ilgili makamlara aktarılmakta ve yetkili kurumların buna göre işlem yapması beklenmektedir. Özetle, genel olarak şikâyetçiyi korumayı amaçlayan çeşitli kurallara mevzuatta yer verilmiştir. Ancak bu hükümlerin uygulamada öngörüldüğü şekilde işleyip işlemediği ise ayrı bir tartışma konusu olmuştur.⁴⁵

III. ULUSLARARASI BELGELERDE DİLEKÇE HAKKININ YERİ

Dilekçe hakkı hem anayasalarda hem de uluslararası sözleşmelerde tanınmıştır. Ancak, diğer haklar gibi, dilekçe hakkına uluslararası sözleşmelerde geniş ölçüde yer verilmediği görülmektedir.⁴⁶ Yine de dilekçe hakkı, birçok uluslararası insan hakları belgesinde ve Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmelerinde yer almaktadır. Örneğin, 1966 BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (BMMSHUS) 16. maddesi, herkesin her yerde kanun önünde eşit olduğunu belirtmektedir. Aynı Sözleşme'nin 17. maddesi ise mahremiyet hakkına ilişkin hükümler içermektedir. Bu hükümlerde *"hiç kimse özel veya aile hayatına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı müdahaleye maruz bırakılamaz ve*

⁴⁴ TAMER, s. 206.

⁴⁵ TAMER, s. 206.

⁴⁶ Dilekçe Hakkı ve TBMM Komisyonu, s. 11.

herkes bu tür saldırılara karşı kanunun korumasına sahiptir”⁴⁷ denmektedir. Bu çerçevede, gerçek ve tüzel kişiler, dilekçe hakkı kapsamında ilgili kamu kurumlarına başvurabilir.⁴⁸ Ayrıca BM İnsan Hakları Komitesi, 25 No’lu Genel Yorumunun 25. Paragrafında, “kamu yönetimine katılım” hükmünün, “seçme ve seçilme hakkı”ndan daha geniş bir anlam taşıdığını; vatandaşların seçim yapılmasa bile karar alma süreçlerine katılma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Bunun yanı sıra, BMMSHUS’nun 2. maddesinde yer alan “iç hukukta etkili başvuru hakkının uygulanması ve ayrımcılık yasağı” hükümleri de dilekçe hakkı bağlamında değerlendirilebilir.⁵⁰

BMMSHUS hükümleri ve BM İnsan Hakları Komitesi’nin Genel Yorum 31 No. 31’in 16. ve 17. Paragrafları, dilekçe hakkı kapsamında ele alınacak uluslararası insan hakları mevzuatının bir parçası olarak sayılmaktadır. Genel Yorum No. 31’in 16. Paragrafı ise, kamuoyuna ve Sözleşme’de yer alan hakları ihlal edilen herkese; tazminat, uygun koşullar altında rehabilitasyon, aynı ihlalin tekrarlanmayacağına dair garantiler, ilgili yasalarda değişiklik yapılması ve insan hakları ihlallerini gerçekleştirenlerin adalete teslim edilmesi gibi açık olanakların yanı sıra tazminat alma fırsatı da sağlanmasını öngörmektedir. Aynı Sözleşme’nin 17. Paragrafı ise; devletler Sözleşme ihlallerinin tekrarlanmasını önlemek için gerekli önlemleri almadıkları takdirde, BMMSHUS’nin 2. maddesindeki yükümlülüğün özünün ihlal edilmiş sayılacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda, mağdur odaklı bir yaklaşımın ötesinde, ihlallerin tekrarlanmasını önleyecek tedbirlerin alınması gerekmekte ve

⁴⁷ 1966 International Covenant on Civil and Political Rights, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2024).

⁴⁸ Dilekçe Hakkı ve Stk’lar, Ekim 2021, Sivil Toplum ve Medya Çalışmaları Derneği, s. 4, <https://dogadernegi.org/wp-content/uploads/2023/06/dilekce-hakki-ve-sivil-toplum-kuruluslari.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

⁴⁹ **UYAR**, Lema: Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları, İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006. 1. Baskı, Ankara 2006, s. 75-83.

⁵⁰ Dilekçe Hakkı ve Stk’lar, s. 4.

bazı durumlarda bu tedbirlerin devlet mevzuatlarında değişiklik yapılmasını zorunlu kılabilceği ifade edilmektedir.⁵¹

Dilekçe hakkı kapsamındaki bir diğer uluslararası düzenleme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Yorum No. 3'ün 5. paragrafında yer almakta ve BMMSHUS'nun 2. maddesinin 1. paragrafını açıklamaktadır. Bu paragrafta, *“Kamuoyunun, bireylerin uğradığı hak ihlallerini giderme ve soruna çözüm bulma yükümlülüğü vardır”* ifadesine yer verilmektedir.⁵²

Avrupa Parlamentosu İç Tüzüğü, dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin şartları 48. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bu Tüzük, Avrupa Ortak Pazarı'na dahil bireylere bu hakkı kullanma olanağı tanımaktadır. Ayrıca, 1992 Maastricht Antlaşması çerçevesinde hazırlanan Avrupa Konseyi Danışma Meclisi İç Tüzüğü'nün 56. maddesinde şu ifade yer almaktadır: *“Birlik vatandaşı olan veya bir üye devlette yasal statüye sahip herhangi bir gerçek veya tüzel kişi, Avrupa Topluluğu'nun faaliyet alanına giren ve kendisini doğrudan ilgilendiren bir konuda, bireysel veya toplu olarak Avrupa Parlamentosu'na dilekçe sunma hakkına sahiptir.”*⁵³ Bu gelişme, uluslararası örgütlerin dilekçe mekanizmasını benimsemeye kaydettiği ilerlemeye dikkat çekmektedir. Nitekim bu konu, BM Şartı'nın 31 (b) maddesinde⁵⁴ ve Uluslararası Çalışma Örgütü Tüzüğü'nün 21. ve 82. maddelerinde de⁵⁵ yer almaktadır.

Siyasi iktidara veya yasama organına dilekçe verme hakkının, 17. yüzyıldan itibaren bildirgelerde, yasalarda ve ülke anayasalarında açıkça yer aldığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu kademeli

⁵¹ Dilekçe Hakkı ve Stk'lar, s. 4-5.

⁵² UYAR, s. 136-142.

⁵³ LERİZKİ, Reşit: “Ed-destur El-Mağribi ve Hak Takdim El-araid-Dirase Mukarene Lihak Takdim El-araid beyne Et-tecarub Ed-düveliyye ve Et-terakum El-Mağribi”, s. 3, <https://hazbane.asso-web.com/uploaded/953f-1-pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

⁵⁴ United Nations Charter, Chapter XIII: The Trusteeship Council, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-13> (Erişim: 31. 12. 2024).

⁵⁵ Constitution of the International Labour Organization, s. 23, 25, <https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/ILO%20Constitution-2021-%5BJUR-210720-001%5D-Web-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).

sürecin sonunda halka, bireysel veya toplumsal konularda doğrudan yetkili makamlara başvurma hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla bireylerin istek, talep ve şikâyetleriyle ilgili olarak yetkili makamlara ulaşabilmeleri, mevzuattaki düzenlemeler sayesinde hem kolaylaştırılmış hem de güvence altına alınmıştır.⁵⁶

IV. FAS HUKUK SİSTEMİNDE DİLEKÇE HAKKI

2011 Anayasası, Fas'ta bireysel katılımı güçlendirmeyi amaçlayan yeni bir yaklaşım benimsemiş ve yasama dilekçeleri ile kamu yönetimini iyileştirmeye yönelik dilekçeler gibi vatandaş katılımını destekleyen mekanizmalar oluşturmuştur.⁵⁷ Ancak anayasal düzenlemelerin yasal ve idari düzeyde uygulanış biçimi ile hakim siyasi ve bürokratik kültür, bu araçların etkinliğini ve kamu müdahalesine ilişkin geleneksel anlayışları dönüştürme potansiyelini belirli ölçüde sınırlamıştır.⁵⁸

Fas örneğinde dilekçe hakkı, 2011 Anayasası ile birlikte anayasal bir mekanizma olarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın 15. maddesi *"Vatandaşların kamu otoritelerine dilekçe verme hakkı vardır. Bu hakkın kullanılmasının koşulları ve prosedürleri düzenleyici bir yasa ile belirlenir."*⁵⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Anayasa'nın 13., 14. ve 15. maddeleri incelendiğinde, dilekçe hakkının üç temel başlık altında düzenlendiği görülmektedir: 15. madde bireysel dilekçeyi, 14. madde siyasi nitelik taşıyan toplu dilekçeyi ve 13. madde ise tüm kamu otoritelerine sunulabilecek katılım mekanizmaları kapsamaktadır. Bireysel dilekçe hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğünün kurumsal bir görünümünü teşkil etmekte ve bu yönüyle basın özgürlüğü ile benzer bir işlev icra etmektedir. Buna karşılık toplu dilekçe, birden fazla kişinin ortak iradesinin kamusal makamlara yönetilmesini mümkün kılması

⁵⁶ GÜNER YAŞAR, s. 794.

⁵⁷ SAYH, Reşit/SUMEYYE, Zekrum: "Mumareset El-araïd Et-turabiyye ala El-mustava El-mahalli Bil-Mağrip-Dirase Sosyu Kanuniyye", Mecellet Şuun İstiraticıyye, S. 17, 2024, s. 250.

⁵⁸ BELFAKİH, Abdülhak: Kıraa Desturiyye fi El-kanun Et-tandimi Licchêt", Mecellet Mesalik fi El-fikir ve Es-siyase ve El-iktisat, S. 33-34, 2015, s. 87.

⁵⁹ Fas Krallığı Anayasası, Madde 15 için bkz, Morocco's Constitution of 2011, <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Morocco-Constitution.pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

bakımından, kolektif boyut taşımasıyla toplanma özgürlüğü ile paralellik göstermektedir. Anayasa'nın 13. maddesi ayrıca kamu politikalarının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde çeşitli toplumsal aktörlerin katılımını sağlamak üzere kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını öngörmektedir.⁶⁰

Fas hükümeti, 2011 Anayasası'nın 15. maddesinde düzenlenen kamu kurumlarına dilekçe sunma hakkının uygulanmasını sağlamak amacıyla 18 Ağustos 2016 tarihinde 44-14 Sayılı düzenleyici Kanun'u kabul etmiştir.⁶¹ Bu Kanun, dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin koşulları ve usulleri ayrıntılı biçimde belirlemektedir. Ayrıca 44-14 Sayılı Kanun, dilekçe verme şartları ile dilekçelerin sunulması ve yayımlanmasına ilişkin yöntemleri belirleyen toplam 11 maddeden ve 4 bölümden oluşmaktadır.

44-14 Sayılı Kanun dilekçeyi, *"Fas'ta veya yurtdışında ikamet eden vatandaşlar tarafından, yazılı veya elektronik ortamda, anayasa ve kanun hükümlerine saygı çerçevesinde ve bu düzenleyici kanunda belirtilen usullere uygun olarak, uygun gördükleri tedbirlerin alınması için ilgili kamu makamlarına yöneltilen talep, teklif veya önerileri içeren her türlü başvuru"*⁶² olarak tanımlamaktadır. Bu Kanun kapsamında kamu makamı denildiğinde; Hükümet Başkanı, Temsilciler Meclisi Başkanı veya Danışmanlar Meclisi Başkanı olarak anlaşılmaktadır.⁶³

Dilekçe sahipleri, dilekçeyi hazırlayan ve imzalayan, Fas'ta veya yurtdışında ikamet eden bireylerden oluşur. Bu kişilerin medeni ve siyasi haklara sahip olması ve genel seçmen listelerine kayıtlı bulunması gerekmektedir.⁶⁴ Dilekçe destekçileri ise, "Dilekçe Destek Listesi" adı verilen bir listede imzalarıyla dilekçeye destek veren bireylerdir. Bu

⁶⁰ LERİZKİ, s. 7-8.

⁶¹ Fas Krallığı Resmi Gazetesi için bkz, El-ceride El-resmiyye, El-adet 6492, 14 Zilkade 1437 (18 Ağustos 2016), s. 6074, https://www.sgg.gov.ma/BO/bo_ar/2016/BO_6492_Ar.PDF (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

⁶² 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/1, s. 9.

⁶³ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/2, s. 9.

⁶⁴ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/3, s. 9.

kişilerin de ilgili maddenin üçüncü paragrafında belirtilen şartları karşılaması zorunludur.⁶⁵ Dilekçe Destek Listesi; destekçilerin imzalarını, ad ve soyadlarını, ulusal kimlik numaralarını ve ikamet adreslerini içeren bir kayıt niteliğindedir. Bu liste hem fiziksel olarak hem de bu amaçla oluşturulmuş elektronik bir portal üzerinden imzalanabilmektedir.⁶⁶ Ayrıca dilekçeyi sunuma görevini üstlenen ve halk tarafından seçilen en az beş kişiden oluşan bir “Dilekçe Sunuma Komisyonu” da bulunmaktadır.⁶⁷

A. Kamu Makamlarına Dilekçe Hakkının Kullanılmasına İlişkin Şartlar ve Yöntemler

44-14 Sayılı Kanun’un 3. maddesine göre,⁶⁸ dilekçenin kabul edilebilmesi için; kamu yararını amaçlaması, talep, öneri veya tavsiyelerin meşru olması, metnin açık ve anlaşılır şekilde kaleme alınması, başvuru amacını veya gerekçesini açıklayan ayrıntılı bir notla desteklenmesi ve dilekçeyi destekleyen kişilerin listesine eklenmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki içerikleri taşıyan dilekçeler ise kabul edilemez:

- İslam dini, ulusal birlik, devletin monarşik yapısı, demokratik tercihler veya Anayasa’nın tanıdığı temel hak ve özgürlükler gibi ortak ulusal değerlere zarar verebilecek nitelikte olanlar,
- Devletin iç güvenliği, ulusal savunma veya dış güvenliği ilgilendiren konular
- Yargılaması devam eden veya hükme bağlanmış davalara ilişkin talepler,
- Parlamento tarafından kurulmuş bilgi toplama komisyonlarının incelemekte olduğu olaylara dair başvurular.⁶⁹

⁶⁵ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/4, s. 9.

⁶⁶ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/5, s. 9.

⁶⁷ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/6, s. 9.

⁶⁸ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 3, s. 10.

⁶⁹ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 4 s. 10.

Dilekçeler incelendikten sonra aşağıdaki durumların tespiti halinde başvuru reddedilir:

- Kamu hizmetlerinin süreklilik ilkesine veya bireylerin kamu hizmetlerine eşit erişim hakkına aykırılık bulunması,
- Dar grup çıkarlarını veya partizan nitelikleri yansıtmaması,
- Ayrımcı unsurlar içermesi,
- Kurumlara veya kişilere yönelik hakaret, iftira, karalama, yanaltma veya zarar verme amacı taşıması.

B. Dilekçelerin Sunulması ve Karara Bağlanması Prosedürleri

44-14 Sayılı Kanun, dilekçeleri Başbakan'a sunulanlar ve Parlamento'ya sunulanlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

1. Başbakan'a Sunulan Dilekçeler

Başbakan, kendisine sunulan dilekçeyi,⁷⁰ alındığı tarihten itibaren en geç on beş gün içinde, 9. maddede belirtilen "Dilekçe Komisyonu"na iletir.⁷¹

Dilekçe Komisyonu, kendisine iletilen dilekçenin 44-14 Sayılı Kanun'da öngörülen şartları taşımadığını tespit ederse, bu durumu 9/2. maddede belirtilen süre içinde Başbakan'a bildirir.⁷² Başbakan ise Komisyonu'nun görüşünü aldıktan sonra en geç otuz gün içinde, dilekçenin kabul edilmediğini gerekçeli bir kararla Dilekçe Komisyonu temsilcisine iletir.⁷³ Dilekçenin kabul edilmesi halinde, Başbakan, Dilekçe Komisyonu'nun görüş ve önerilerini dikkate alarak dilekçeyi değerlendirir ve hükümetin konuya ilişkin aldığı kararları, özellikle

⁷⁰ 44-14 Sayılı Kanun'un Madde 7 uyarınca "Dilekçe Komisyonu temsilcisi, dilekçeyi derhal teslim edilen bir makbuz karşılığında iletebilir veya ilgili kamu otoritesine e-posta ile gönderebilir. Ayrıca, dilekçeyi ikamet ettiği yerin yerel idari makamına bir makbuz karşılığında sunabilir. Bu durumda, yerel idari makam, dilekçeyi alındığı tarihten itibaren 15 gün içinde ilgili kamu otoritesine sunar. Ayrıca, dilekçe bu amaçla kurulan kamu otoritesinin elektronik portalı aracılığıyla da iletebilir." s. 11.

⁷¹ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 8 s. 11.

⁷² 44-14 Sayılı Kanun, Madde 10/1, s. 12.

⁷³ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 10/2, s. 12.

gerekli tedbir ve önlemleri yazılı olarak Dilekçe Komisyonu temsilcisine bildirir.⁷⁴

2. Meclis Başkanı'na Sunulan Dilekçeler

Parlamento Başkanı veya Danışmanlar Meclisi Başkanı, sunulan dilekçeyi, sunulduğu tarihten itibaren en geç on beş gün içinde 13. maddede belirtilen Dilekçe Komisyonu'na sevk eder.⁷⁵

Meclisin her iki kanadının içtüzüklerine göre, her parlamentoda "Dilekçe Komisyonu" adıyla bir komisyon kurulur. Bu Komisyonu'nun görevi; kendisine iletilen dilekçeleri incelemek, bunların 44-14 Sayılı Kanun'da öngörülen şartlara uygunluğunu denetlemek, kabul edilen dilekçeler hakkında görüş bildirmek ve gerekli gördüğü tedbirleri önermektir. Dilekçe Komisyonu, dilekçenin kendisine iletildiği tarihten itibaren en geç altmış gün içinde görüş ve önerilerini ilgili parlamento ofisine sunar. Komisyonu'n kuruluşu, görevleri ve çalışma usulleri ise her iki kanadın içtüzükleriyle düzenlenir.⁷⁶

İlgili meclis bürosu, Dilekçe Komisyonu'nun görüş ve önerilerini aldıktan sonra dilekçe konusunda karar verir. Meclis Başkanı ise, alınan kararı yazılı olarak Dilekçe Komisyonu temsilcisine yazılı olarak bildirir.⁷⁷ Dilekçe Komisyonu, kendisine iletilen dilekçenin kanunda öngörülen koşulları taşımadığını tespit ederse, bunu 13/2. maddede belirtilen süre içinde ilgili parlamento bürosuna iletir. Parlamento Başkanı da Komisyonu'nun görüşünü aldıktan sonra en geç otuz gün içinde dilekçenin kabul edilmediğini, gerekçeli kararla birlikte Dilekçe Komisyonu temsilcisine bildirir.⁷⁸

V. TÜRKİYE HUKUK SİSTEMİNDE DİLEKÇE HAKKI

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası, 74. maddede dilekçe hakkını temel bir siyasal hak olarak düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun (DHKK) ve

⁷⁴ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 11, s. 12.

⁷⁵ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 12, s. 12.

⁷⁶ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 13, s. 12.

⁷⁷ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 15, s. 13.

⁷⁸ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 14, s. 13.

TBMM İçtüzüğü ise bu hakkın kullanım koşullarını ayrıntılı bir şekilde belirlemektedir. 1982 Anayasası'nın İkinci Kısım, Dördüncü Bölümünde "Siyasal Hak ve Ödevler" başlığı altında siyasal nitelikteki haklara yer verilmiştir. Bu kapsamda dilekçe hakkı, Anayasa'nın "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" başlıklı 74. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında düzenlenmiştir. Ayrıca bilgi edinme hakkı aynı maddenin 4. fıkrasında; kamu denetçisine başvurma hakkı ise 5., 6. ve 7. fıkralarda hüküm altına alınmıştır. Anayasa'nın 74. maddesinin 1. ve 2. fıkraları şu şekilde düzenlenmiştir: *"Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir."*

"Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir."

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasası'nın 74. maddesi, 2001 yılında yapılan bir değişiklikle dilekçe hakkının kapsamını genişletmiştir. Bu anayasal düzenleme ile, daha önce yalnızca Türk vatandaşlarına tanınan bu hak ilk kez Türkiye'de ikamet eden yabancılara da tanınmıştır. Ancak, yabancıların bu haktan yararlanabilmesi iki temel şartla sınırlandırılmıştır. Birincisi, yabancıların Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ikamet etmeleri gerekmektedir. İkincisi ise dilekçe hakkının, uluslararası hukuk ve diplomatik teamüllerde önemli bir ilke olan karşılıklılık (mütekabiliyet) esasına bağlanmış olmasıdır.⁷⁹ Bu koşul, yabancıların vatandaş olduğu devletin de Türk vatandaşlarına kendi ülkesinde benzer bir hakkı tanıması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, dilekçe hakkının öznesine ilişkin mevcut belirsizlik kısmen de olsa giderilmiştir.⁸⁰ Türk vatandaşlarının yanı sıra, Türkiye'de yerleşik bulunan yabancıların da bu haktan yararlanabilmeleri, karşılıklılık ilkesinin sağlanması ve başvuruların Türkçe olarak kaleme alınması

⁷⁹ DURAN, Gökhan Yaşar: "Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK M. 121)", TBB Dergisi, S. 142, 2019, s. 62.

⁸⁰ GÜNER YAŞAR, s. 801.

şartlarına bağlanmıştır.⁸¹ Ancak söz konusu şartlar özellikle yabancılar bakımından, dilekçe hakkının fiili kullanımını zorlaştıran ek bir yükümlülük niteliği taşımaktadır.⁸²

Türk vatandaşları ile Türkiye’de yerleşik yabancıların, kendilerine veya kamuya ilişkin dilek ve şikâyetleri kapsamında yetkili idari mercilere yaptıkları başvurular, başvuru sahiplerine en geç otuz gün içinde yazılı ve geçerli olarak cevaplandırılmak zorundadır. İdare, başvurunun sonucuna ya da devam eden işlemlerin aşamalarına ilişkin bilgilendirmeyi bu süre içinde sağlamakla yükümlüdür.⁸³ “Yetkili makamlar” ifadesi ile kastedilen, TBMM ve yargı mercileri hariç olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatı içinde yer alan tüm kurum ve kuruluşlardır.⁸⁴ Dolayısıyla dilekçelerin, ileri sürülen talep ve şikâyetin niteliğine göre görev ve yetki alanı içinde bulunan ilgili kurum ya da kuruluşa yöneltilmesi gerekmektedir.⁸⁵

Dilekçe hakkı, Türk vatandaşlarının kendilerine veya kamuya ilişkin talep ve şikâyetleri konusunda, TBMM ile diğer yetkili mercilere yazılı olarak başvurma imkânını sağlayan anayasal bir hak olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶ DHKK’da başvurunun yazılı şekline veya kullanılacak yazı türüne ilişkin bir düzenleme bulunmadığından, dilekçenin el yazısıyla, daktilo aracılığıyla veya dijital ortamda hazırlanması bakımından hukuki açıdan herhangi bir fark veya sınırlama söz konusu değildir.⁸⁷

Başvuru usullerine ek olarak, iletişim teknolojilerindeki dijitalleşmeye paralel olarak çeşitli yeni başvuru kanalları oluşturulmuş ve bu sayede bireylerin dilekçe hakkına erişiminin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 2010 yılının haziran ayından itibaren

⁸¹ DHKK, m. 3/2, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3071.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2025).

⁸² GÜNER YAŞAR, s. 809.

⁸³ DHKK, m.7.

⁸⁴ ANAYURT, s. 115.

⁸⁵ GÜNER YAŞAR, s. 804

⁸⁶ DHKK, m.3/1; 1982 Anayasası, m.74/1.

⁸⁷ GERÇEKER, Hasan: Türk Ceza Kanunu, Cilt I, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 1262.

“turkiye.gov.tr” ve “tbmm.gov.tr” üzerinden elektronik dilekçe başvurularının kabul edilmeye başlanması, önemli bir kolaylık olarak hayata geçirilmiştir.⁸⁸

TBMM'ye iletilen dilekçeler, değerlendirilmek üzere Dilekçe Komisyonu'na sevk edilmektedir. Dilekçelerin Komisyon'da incelenmesine ve karara bağlanmasına ilişkin usul ve esasların büyük bölümü TBMM İçtüzüğü'nün 115-120. maddelerinde, bir kısmı ise 3071 Sayılı Kanun'da hüküm altına alınmıştır. Bu çerçevede Komisyon'a intikal eden dilekçeler, Dilekçe Komisyonu Başkanlık Divanı (başkan, Başkanvekili, sözcü ve kâtip) tarafından incelenir, değerlendirme sonucunda karara bağlanır.⁸⁹

TBMM'ye sunulan dilekçeler, Dilekçe Komisyonu tarafından en genç altmış gün içinde incelenerek karara bağlanır. Komisyon, değerlendirme sürecinde dilekçeleri ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına ilettiğinde, bu kurum ve kuruluşların otuz gün içinde cevap vermesi zorunludur. Dilekçe Komisyonu, görev alanına giren konularda kamu kurum ve kuruluşlarından ve özel hukuk tüzel kişilerden her türlü bilgi ve belgeyi talep etme; ilgilileri çağırarak açıklama alma; idari denetim yapılmasını isteme; bilirkişi görevlendirme ve yerinde inceleme yapma yetkisine sahiptir. Komisyon bu yetkilerini kullandığında, ilgili kurum ve kuruluşlar ile kamu görevlileri, talep edilen bilgi ve belgeleri sağlamak, talep edilen idari denetimi gerçekleştirmek ve yeniden inceleme faaliyetleri için gerekli tüm önlemleri almakla yükümlüdür.⁹⁰

2006 yılında, bireylerin şikâyet, talep görüş ve önerilerinin hızlı bir şekilde alınması, değerlendirilmesi ve sonuçlandırılarak başvuru sahiplerine gecikmeksizin geri bildirim sağlanması amacıyla başlangıçta Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) adıyla oluşturulan ve günümüzde Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) olarak faaliyet gösteren bir halkla ilişkiler mekanizması tesis edilmiştir. Bunun devamında, 2012

⁸⁸ Yasamanın Kalitesinin Artırılmasında Dilekçe Hakkı Çalıştayı, 1. Baskı, Ankara 2021, s. 17.

⁸⁹ TBMM İçtüzüğü, m. 116, <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Anayasa/ictuzuk.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2025).

⁹⁰ DHKK, m. 8/2.

yılında 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun'u ile "Kamu Denetçiliği Kurumu" ihdas edilmiştir. 2016 yılında ise benzer amaçlarla iki yeni kurumsal yapı kurulmuş olup, bunlar; 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na dayanılarak oluşturulan "Kişisel Verileri Koruma Kanunu Kurumu" ile 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun'u kapsamında kurulan "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu"dur.⁹¹

Dilekçe hakkına ilişkin mevzuatta (Anayasa, ilgili kanunlar ile CİMER ve Kamu Denetçiliği Kurumu'na dair kanun ve yönetmelik) STK'ların başvurularına özgü ayrı bir düzenleme yer almamaktadır. STK'lar, CİMER'e ve Kamu Denetçiliği Kurumu'na tüzel kişilikleri adına veya kuruluşu temsile yetkili kişiler aracılığıyla bireysel başvuru yoluyla müracaat edebilmektedir. Bununla birlikte CİMER bünyesinde, STK başvurularını artırmaya yönelik özel bir mekanizma veya sistematik biçimde analiz etmeye imkân tanıyan kurumsal bir yapı bulunmamaktadır.⁹²

VI. FAS İLE TÜRKİYE HUKUK SİSTEMLERİNDE DİLEKÇE HAKKININ KARŞILAŞTIRILMASI ve DEĞERLENDİRİLMESİ

Fas'ta vatandaşların dilekçe hakkını kullanmaları çeşitli amaç ve saikilere dayanmaktadır. Bununla birlikte, mevcut yasal çerçevenin öngördüğü sınırlamalar ve kamu otoritelerine tanınan geniş takdir yetkisi, taleplerin önemli ölçüde devlet kurumlarının denetimine tabi kalmasına yol açmakta ve gerçek anlamda katılım için oldukça dar bir alan bırakmaktadır.⁹³

Yukarıda belirtildiği gibi, Fas Anayasası'nın 15. maddesi dilekçe hakkını düzenlemekte ve bu hakkın kullanımına ilişkin esasların 44-14 Sayılı Kanun ile belirlenmesini öngörmektedir. Bu nedenle söz konusu düzenleyici yasa, anayasa hükmünün somut ve uygulanabilir hale gelmiş biçimi olarak kabul edilir ve anayasanın nasıl yorumlandığını da yansıtır.

⁹¹ GÜNER YAŞAR, s. 804.

⁹² Dilekçe Hakkı ve Stk'lar, s. 5.

⁹³ COLİN, Francesco: "Institutional Petitions in Morocco: Opportunities and Challenges of Claiming Rights in Participatory Arenas", British Journal of Middle Eastern Studies, C. 50, S. 2, 2023, s. 500.

Ancak, anayasa yorumuna ilişkin olarak hukukçular arasında iki farklı görüş bulunmaktadır: Bir kesim bu yaklaşımın doğru ve demokratik olduğunu savunurken, diğer kesim özellikle vatandaşların haklarına ilişkin kanunlarda bunun hatalı ve demokratik ilkelere uygun olmadığını ileri sürmektedir. Nitekim 44-14 Sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesi gecikmiştir. Zira vatandaşlara dilekçe hakkı tanıyan anayasal hüküm 29 Temmuz 2011'de yürürlüğe girmişken, bu hakkın uygulanmasına ilişkin düzenleyici yasa ancak 18 Ağustos 2016'da yürürlüğe girebilmiştir.⁹⁴ Bu yüzden, düzenleyici kanunun Anayasa'nın kabulünden beş yıl sonra yürürlüğe girmesi, dönemin siyasal ve kurumsal koşulları dikkate alındığında, normatif işleyişte basit bir teknik gecikmeden ziyade katılımcı demokrasiye ilişkin anayasal düzenlemelerin uygulanmasında yaşanan kurumsal bir tereddüdün göstergesidir. 2011'de göreve başlayan hükümetin yaşadığı siyasal dönüşüm ve görev süresinin sonlarına yaklaşması, kanunun yürürlüğe giriş zamanlamasını etkilemiştir. Böylece kamu politikalarına katılımın kurumsal sınırlarını genişletme konusunda örtük bir isteksizliğin varlığı ortaya koymuştur. Bu gecikme, ilgili anayasal düzenlemenin başlangıçta tasarlanan normatif çerçeveden farklı bir siyasal bağlamda uygulanmasına yol açmış ve katılım mekanizmalarının etkinliğinin yeniden değerlendirilmesini gerekli hale getirmiştir.⁹⁵

Fas'ta kamu makamlarına dilekçe sunma hakkının anayasal ve yasal çerçevesi incelenirken, bu mekanizmanın karşılaştırmalı hukuk bağlamında diğer demokratik sistemlerde nasıl düzenlendiğine bakmak, hem mevcut eksiklikleri görünür kılmakta hem de olası reform modelleri açısından önemli perspektif sunmaktadır. Türkiye örneği dilekçe hakkının kapsamı, hak sahipleri (öznesi), kurumsal işleyişi ve demokratik etki gücü bakımından Fas'a göre daha farklı modeller içermekle birlikte, katılımcı demokrasiyi güçlendirmeyi amaçlayan daha kapsayıcı ve şeffaf yapıya sahiptir.

⁹⁴ **EL-TİCANİ**, Musab: Elaraid Keâliyye Litenzil Mumareset Ed-dimukrattıyye Et-teşarukiyye; Et-tecrübe El-Mağribiyye beyne El-ikrar Et-düsturi ve El-itimad El-kanuni" Mecellet El-kanun Ed-düsturi ve El-ulum El-idariyye", S. 2, 2019, s. 132.

⁹⁵ **EL-TİCANİ**, s. 132.

Fas Anayasa düzenlemesi dilekçe hakkını yalnızca “vatandaşlar” için tanımlamakta ve bu hakkı tüzel kişilere tanımamaktadır. Her ne kadar dilekçe hakkının vatandaşlığa dayandığı kabul edilse de bu durum, tüzel kişilerin söz konusu haktan yararlanmamasını haklı kılan bir gerekçe sunmamaktadır. Bu nedenle Fas Anayasası’nda “vatandaşlar” yerine “herkes” teriminin kullanılması daha yerinde olacaktır. Uygulamada önemli bir sorun görülmesi de hakkın kapsamı ve hak sahiplerinin Anayasa’da açık şekilde belirtilmesi hukuki kesinlik açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, anayasa tekliflerinde dilekçe hakkının öznesi olarak “herkes” teriminin benimsenmesi gerektiği anayasa hukuku öğretisinde de genel olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de, yukarıda da belirtildiği üzere, dilekçe hakkına ilişkin mevzuatta (Anayasa, ilgili kanunlar ile CİMER ve Kamu Denetçiliği Kurumu’na dair kanun ve yönetmelik) STK’ların başvurularına özgülenmiş ayrı bir düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye’de STK’ların dilekçe hakkı açıkça düzenlenmemiş olsa da, anayasa hükümleri, tüzel kişilerin hak ehliyeti ve idarenin başvuruları yanıtlama yükümlülüğü birlikte değerlendirildiğinde, bu hakkın fiilen tanındığı görülmektedir. Anayasa’nın 74. maddesi tüzel kişilere yönelik bir yasak içermediği gibi, Danıştay içtihadı da tüzel kişilerin idareye başvurma ve menfaat ihlali iddiasıyla dava açma ehliyetini kabul etmektedir.⁹⁶ Tüzel kişilerin dava ehliyetine ilişkin hususlar ayrıca HMK’nın 52. maddesinde düzenlenmiş olup, bu maddeye göre tüzel kişiler davalarda kendilerini temsil etme yetkisine sahip organları aracılığıyla taraf olabilirler.⁹⁷ Bunun yanında, Kamu Denetçiliği Kurumu’na başvuru imkânı ile Bilgi Edinme Kanunu’nda yer alan “herkes” kavramı, STK’ların başvurularını da kapsamaktadır. Uygulamada kamu kurumları STK dilekçelerini rutin biçimde işleme almakta olup, tüm bu unsurlar STK’ların dilekçe hakkının hem hukuken hem de fiilen geçerli olduğunu göstermektedir.

⁹⁶ Danıştay 10. Daire: E. 2000/5570, K. 2003/108, K.T. 20.1.2003, <https://www.ictihatlar.com.tr/ictihatdetay-7222-danistay-Danistay-10-Daire-2000-5570-Esas-2003-108-Karar-Sayili-Ilami.html> ((Erişim Tarihi: 04.12.2025).

⁹⁷ HMK, m. 52, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6100.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2025).

Genel olarak Fas mevzuatında dilekçe hakkına ilişkin düzenlemelerde “ülkede ikamet eden yabancılar” ibaresine yer verilmemesi, geçici olarak ülkede bulunan yabancıların bu haktan yararlanıp yararlanamayacağı hususunda daraltıcı bir yorumun benimsenmesine yol açmaktadır. Nitekim kamu hukuku terminolojisinde “ikamet” kavramı, salt ülke sınırları içinde fiilen bulunmayı değil, hukuken tanınmış ve belirli bir süreklilik arz eden yerleşme ve oturma statüsünü ifade eder. Bu nedenle söz konusu ibarenin normatif metninde yer alması halinde dahi, turist, ziyaretçi veya transit geçiş yapan kimselerin hak sahibi olarak kabul edilmesi zorunlu değildir. Buna karşılık kanun koyucu “ülkede bulunan herkes” yahut “devletin yetki alanı içindeki herkes” şeklinde daha kapsayıcı bir formül tercih etmesi durumunda, geçici olarak ülkede bulunan yabancıların da dilekçe hakkında yararlanabileceği yönünde genişletici bir yorum yapılması mümkün olabilecektir. Düzenlemelerde yalnızca “vatandaş” ibaresinin kullanılması ise, ülkede ikamet eden veya etmeyen yabancıların bireysel bir sorunla karşılaştıklarında bu haktan yararlanmalarını kural olarak engellemektedir. Buna karşılık metinde “ikamet eden yabancılar” ifadesine yer verilmiş olsaydı, hak süresi en azından hukuken tanınmış oturma statüsüne sahip kişileri kapsayacak şekilde genişlemiş olurdu. Ancak “ikamet” kavramının yerleşiklik ve süreklilik içermesi nedeniyle, geçici olarak ülkede bulunanların bu kapsama dahil edilmesi yine de güçtür. Bu nedenle böyle bir değişiklik, dışlayıcı etkiyi tamamen ortadan kaldırmasa da kapsamı nispeten genişletecektir.

Bu konuda Türk hukukunda hem vatandaşların hem de Türkiye’de ikamet eden yabancıların dilekçe verme hakkına sahip olması, Fas hukukundaki “yalnızca vatandaşlar” yaklaşımının aksine, hak öznesi bakımından daha kapsayıcı bir model oluşturmaktadır. Dolayısıyla Fas sistemi, hak öznesi bakımından en dar kapsamlı düzenlemelerden biridir. Vatandaşlık şartı, ülkede uzun yıllardır yaşayan yabancılar, mülteciler ve tüzel kişilerin demokratik katılım imkânını önemli ölçüde sınırlamaktadır. Bu çerçevede, Anayasa’da ve ilgili kanunlarda konuya ilişkin açık bir düzenlemenin bulunmamasını, yabancıların söz konusu haktan tamamen yararlanmasını engelleme iradesi olarak yorumlamak

ve bu hakkın yalnızca vatandaşlara mahsus olduğunu ileri sürmek, hukukun genel ilkeleriyle bağdaşır bir yaklaşım değildir.⁹⁸ Fas'ta yasal olarak ikamet eden göçmenlerin ve mültecilerin dilekçe sunmasına izin verilmemesi ise, özellikle ülkede bu grupların sayısındaki dikkate değer artış göz önünde bulundurulduğunda, önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşılık Türkiye'de dilekçe hakkının kapsamı daha geniştir ve başvuru usullerinin basitleştirilmesi sayesinde dilekçe mekanizması pratik olarak daha işlevsel bir başvuru yolu oluşturmaktadır. Fas'ta da, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, yabancıların dilekçe hakkını kullanabilmeleri için bu hakkın tanınması yerinde olacaktır. Ayrıca, yabancılara dilekçe hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması, uluslararası insan hakları standartları açısından daha etkili sonuçlar doğurabilir. Bu hakkın kullanımına ilişkin düzenlemeler, aşırı kısıtlamalara yer vermeden yapılabilir ve böylece daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenebilir. Bu bağlamda, yasal düzenlemelerde dilekçe hakkının “öznesi” bakımından “yabancı” veya “vatandaş” ayrımı yapılmaksızın, hakkın “herkes” için geçerli olacak şekilde tanımlanması uygun olacaktır. Fas'ta ikamet eden yabancılara, karşılıklı mütekabiliyet ilkesine uygun olarak, kendileri ve kamu yararıyla ilgili talep ve şikâyetlerini yetkili makamlara yazılı biçimde sunma hakkı tanınabilir.

Ayrıca, Fas Anayasası'nın 15. maddesinde kullanılan “vatandaşlar” ibaresi, cinsiyet temelinde herhangi bir sınırlama öngörmemektedir. Bununla birlikte, anılan hüküm uygulamasına ilişkin usul ve şartları belirleyen 44-14 Sayılı Kanun'da⁹⁹ dilekçe hakkının medeni ve siyasi haklardan yararlanma ehliyetiyle ilişkilendirilmesi, hukuken siyasi hakları kısıtlanmış veya bu haklardan yoksun bırakılmış kişileri kapsam dışında kalabileceği yönünde bir yoruma imkânı tanımaktadır. Bu kişiler; ehliyetsizlik, tutukluluk veya siyasi ve medeni haklardan yoksun bırakılma gibi nedenlerle bazı haklarını kaybetmiş olabilirler. Ancak, bu kişilerin mahkemeden af talebinde bulunma hakkından mahrum

⁹⁸ GÜNER YAŞAR, s. 801.

⁹⁹ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 2/3, s. 9.

bırakılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Türkiye’de ise dilekçe hakkı yönünden normatif olarak geniş bir başvuru imkânı tanınsa da, ehliyetsizler ve tutuklular bakımından hakkın fiili kullanımında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Tam ehliyetsizler açısından, kanunun dilekçede imza, adres ve kimlik bilgisi şartı öngörmesi bu kişilerin doğrudan başvuru yapmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, insan hakları hukukunun “erişebilirlik ilkesi” gereğince dilekçe hakkının ancak vasi veya yasal temsilci aracılığıyla kullanılabileceği kabul edilebilir. Bu husus hem hak arama özgürlüğü hem de eşitlik ilkesi bakımından önem taşımaktadır. Tutuklu ve hükümlüler bakımından ise dilekçe hakkı, özgürlüğünden yoksunluk halinin niteliği gereği belirli ölçüde sınırlandırılmakla birlikte, ceza infaz hukukundan doğan “idare ile haberleşme” ve “şikâyet başvurusu yapma” mekanizmaları çerçevesinde koruma altında tutulmaktadır. Öğretide tutuklu veya hükümlü kişinin hem kendisi hem de temsilcisi aracılığıyla başvuruda bulunabileceği kabul edilmektedir.¹⁰⁰ Bunun yanında hak arama özgürlüğünün “herkes” için tanımlanmış olması, insan hakları normlarının temel mantığı gereği, insan olma vasfına sahip her bireyin içinde bulunduğu koşullar ne olursa olsun devlete başvuru imkânına sahip bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle devlet, özellikle ceza infaz kurumlarında iletişim ve başvuru kanallarını keyfi biçimde daraltmama yönünde pozitif yükümlülük altındadır.

Fas’ta dilekçe hakkına ilişkin düzenlemelerde “toplu olarak” ibaresine yer verilmediği görülmektedir. Benzer şekilde, Türkiye’de 1982 Anayasası’nda da “tek başına ya da topluca” kullanılabileceğine ilişkin açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu durum, her iki ülkede de doktrinde toplu dilekçe hakkının kapsamı bakımından tartışmalara yol açmıştır. Öğretide, bu görüş, anayasada bu yönde açık bir düzenlemenin bulunmaması sebebiyle toplu dilekçe hakkına sınırlamalar getirebileceğini ileri sürmektedir. Buna karşılık diğer bir görüş ise, anayasal metinde bu ibarenin yer alıp almamasının belirleyici olmadığını savunmaktadır. Bu yaklaşım, anayasanın toplu dilekçe hakkını açıkça

¹⁰⁰ Ulusal Önleme Mekanizması Mahpus Hakları Rehberi, TİHEK, Ankara 2022, s. 92.

yasaklamadığına ver herhangi bir ayırım yapmadığına dikkat çekerek, hakkın niteliği gereği bireysel dilekçe ile toplu dilekçe arasında ayırım yapmanın anlamlı olmadığını vurgular. Dolayısıyla, anayasal düzenlemelerde açıkça belirtilmiş olsun veya olmasın, toplu dilekçe hakkının da dilekçe hakkı özünde yer aldığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, anayasal çerçeve içerisinde belirli kişi gruplarına ilişkin makul ve ölçülü sınırlamaların getirilmesinin de mümkün ve doğal olduğu belirtilmelidir.¹⁰¹ Dilekçe hakkı hem bireysel hem de kolektif olarak kullanılabilen bir hak olduğundan, anayasa metninde “kolektif” ibaresine yer verilmemesi, toplu kullanımın açık bir anayasal güvenceye sahip olmadığını gösterebilir. Ancak bu durumun, toplu dilekçe hakkının yasaklandığı şeklinde yorumlanması isabetli değildir. Zira böyle bir yorum, hakkın amacını daraltıcı ve anayasal yorum ilkeleriyle bağdaşmayan bir değerlendirmeye yol açacaktır.¹⁰² Nitekim TCK’nın 121. madde gerekçesinde de, bu hakkın toplu olarak kullanılabileceği açıkça ifade edilmiştir.¹⁰³ Ayrıca İtalya, İspanya, Hollanda, İsviçre, Kanada, Danimarka, Yeni Zelanda ve Almanya gibi birçok devletin hukuk sisteminde toplu dilekçeye ilişkin özel bir sınırlama öngörülmemektedir. Bu durum, dilekçenin bireysel ya da toplu şekilde sunulmasının doğal olarak hakkın kapsamı içinde değerlendirildiğini göstermektedir.¹⁰⁴

Dilekçelerin önemli bir siyasi rolü üstlenmesi, hükümet faaliyetlerinin izlenmesine katkı sağlaması ve dolaylı olarak yasama sürecine etki edebilmesiyle kendini göstermektedir. Bu yönüyle dilekçe mekanizması, yürütme gücü üzerinde demokratik denetimi güçlendirmekte ve vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını artırmaktadır. Başka bir deyişle, dilekçeler hem yasama faaliyetinin etkinliğini destekleyen hem de siyasi işlevi bulunan önemli bir katılım

¹⁰¹ ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe: Türk Anayasal Düzeninde Siyasal Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırları, 1. Baskı, Ankara 2013, s. 156-157.

¹⁰² ANAYURT, s. 104.

¹⁰³ GERÇEKER, s. 1260.

¹⁰⁴ EL-MARANİ, Mevlay El-Hişam: Hak Takdim El-araid fi El-kanun El-Mağribi ala Dav Et-tecarub El-mukarene”, Mecellet El-kanun ve El-ulum El-idariyye, S. 6, 2020, s. 146.

aracıdır.¹⁰⁵ Fas Anayasası'nın 14. maddesi, vatandaşlara yasama alanında öneride bulunma hakkı tanıyarak dilekçe kurumuna açık bir siyasi boyut kazandırmıştır. Bu madde sayesinde vatandaşlar parlamentoya sundukları dilekçeler yoluyla mevcut yasal düzenlemelerin özel ya da kamu yararına aykırı sonuçlar doğurduğunu ifade edebilmekte veya belirli bir toplumsal meselenin yasal düzenlemeye kavuşturulması gerektiğini talep edebilmektedir. Böylece dilekçe hakkı, Fas hukuk sisteminde yalnızca bireysel bir başvuru aracı olmanın ötesine geçerek, katılımcı demokrasiyi destekleyen yapısal bir mekanizmaya dönüşmektedir.¹⁰⁶

Fas yasama organı, 44.41 Sayılı Kanun'da elektronik imzaı açıkça düzenlenmemiş olsa da kamu otoritelerine sunulan dilekçelerin elektronik ortamda yayımlanması imkânı tanımaktadır. Dilekçe Komisyonu'nun kurulmasına ilişkin Kararname'nin 14. maddesi,¹⁰⁷ Başbakan'a hitaben yazılan dilekçeler için elektronik bir portal oluşturulmasının zorunlu kılınmaktadır ve bu portalın sivil toplumla ilişkilerden sorumlu hükümet otoritesinin denetimi altında olduğunu belirtmektedir. Ancak Fas uygulamasında, yalnızca kabul edilen dilekçelerin yayımlandığını görülmektedir.¹⁰⁸ Türkiye'de ise, Türk vatandaşları ile Türkiye'de ikamet eden yabancılar, karşılıklılık şartı gözetilmek kaydıyla kendilerini veya kamuyu ilgilendiren konulardaki dilekçelerini TBMM'ye ve yetkili makamlara sunabilmektedir. Bu dilekçeler el yazısıyla ya da elektronik ortamda iletilebilmektedir. Bu durum, her iki ülkenin de hem geleneksel hem de güncel teknolojik yöntemleri benimsediğini ve uygulamalarının uluslararası standartlarla uyumlu olduğunu göstermektedir.

Dilekçe sunma koşullarına gelince, dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin şartları ve usulleri belirleyen düzenleyici kanunun bazı katı

¹⁰⁵ LERİZKİ, s. 2.

¹⁰⁶ LERİZKİ, s. 11.

¹⁰⁷ Dilekçeler Komisyonu'un Oluşumunu, Görev ve Yetkilerini ile Çalışma Usullerini Belirleyen Kararname için bkz. Mersum Rakam 02.16.773 Sadır fi 28 Şaban 1438 (25 Mayıs 2017), s. 8, <https://adala.justice.gov.ma/api/uploads/2024/12/16/>, (Erişim Tarihi: 22.12.2024).

¹⁰⁸ EL-TİCANİ, s. 130.

gereklilikleri 44-14 Sayılı Kanun'un son taslağında kaldırılmış olsa da, önemli güçlükler hâlen varlığını sürdürmektedir. Örneğin, dilekçeyi imzalayanlar bakımından vergi borcunun bulunmaması şartının kaldırılması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, 5.000 imza koşulu hâlen oldukça yüksek bir sayı olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁹ Bu koşulun, medeni ve siyasi haklara sahip olma ve seçmen listelerine kayıtlı olma zorunluluğuna bağlanmış olması ise süreci daha da güçleştirmektedir. Çünkü seçmen listelerine kayıtlı kişi sayısı, kayıtlı olmayanlara kıyasla oldukça düşüktür.¹¹⁰

Bu nedenle, vatandaşların kurumsal dilekçeler aracılığıyla kullanabilecekleri güç, çoğunlukla bir konunun kamu makamlarının gündemine alınmasıyla sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, kurumsal dilekçelerin kabul edilebilirlik şartlarının oldukça katı olması, dilekçe hakkına geniş erişimin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Gerekli imza sayısının, Fas'taki genel siyasi katılım düzeyiyle karşılaştırıldığında orantısız olduğu görülmektedir. Nitekim 2016 yasama seçimleri bilhassa kentsel bölgelerde düşük seçmen katılımı ile dikkat çekmiş ve seçmen listelerine kayıt yaptırmama yaygın bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.¹¹¹ Bu kadar düşük seçmen katılımı karşısında, belirli bir amaç için 5.000 kişiyi harekete geçirmek son derecede güç görünmekte ve dilekçe hakkının etkin kullanımını ciddi biçimde zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, toplumun farklı kesimlerinin katılımcı mekanizmalara eşitsiz biçimde dahil olması, belirli grupların sistematik olarak yetersiz temsil edilmesi ve dışlanması sonucunu beraberinde getirmektedir.¹¹²

Türkiye örneğinde ise, dilekçe sunma hakkının kullanımına ilişkin anayasal düzenleme ve ilgili kanunlarda herhangi bir imza sayısı şartı öngörülmemektedir. Bireysel dilekçeler açısından imza sayısına ilişkin bir sınırlamanın bulunmaması, başvuru sürecini daha erişebilir kılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir sayısal sınırlamanın olmaması,

¹⁰⁹ **EI-NEDEVİ**, Muhsin: Ed-dimokratıyye Et-teşarukiyye El-mefhum-En-şee-El-êliyyêt, 1. Baskı, Tatvan 2018, s. 91.

¹¹⁰ **EL-MARANİ**, s. 145.

¹¹¹ **COLİN**, s. 493.

¹¹² **COLİN**, s. 494.

hakkın daha etkin kullanılmasına olanak tanımakta ve hakkın özünü daraltmaması bakımından demokratik toplum gereklerine daha uygun bir düzenleme olarak değerlendirilebilmektedir.

Fas'ta dilekçelerin sunulması ve yayımlanması bakımından, teorik olarak dilekçe kabul etmeye yetkili makamlar hükümet başkanı ile parlamentonun her iki kanadının başkanlarıyla sınırlı görünmektedir. Bununla birlikte, dilekçelere ilişkin yasal çerçeve, konusuyla ilgili herhangi bir kamu otoritesine de dilekçe sunulmasına imkân tanımaktadır.¹¹³ Bu kamu otoriteleri; merkezi veya yerel düzeyde faaliyet gösteren, idari ya da seçilmiş kamu kurumları olup belirli kamu politikalarını hazırlamak, uygulamak, yürütmek veya değerlendirmekle görevli tüzel kişilerden oluşmaktadır.¹¹⁴ Dilekçenin doğrudan ilgili makama iletilmesi, her zaman ve emek açısından tasarruf sağlamaktadır. Ayrıca yasal düzenleme, Cumhurbaşkanlığı'na, Ombudsman'a veya Ulusal İnsan Hakları Konseyi'ne başvuru yapılabileceğini de açıkça öngörmektedir.¹¹⁵ Dilekçenin incelenmesi sonucunda başvurunun başka bir anayasal kurumun görev alanına giren bir şikâyet veya itiraz içerdiğinin anlaşılması halinde, Başbakan veya Parlamento Başkanı dilekçeyi ilgili kuruma havale eder ve bu havale işlemi Dilekçe Komisyonu temsilcisine on gün içinde bildirilir.¹¹⁶ Türkiye örneğinde de, tıpkı Fas'ta olduğu gibi dilekçenin konusu bakımından yetkili olmayan bir idari mercie sunulması halinde, ilgili merciin dilekçeyi görevli makama iletmesi ve bu yönlendirme hakkında dilekçe sahibini bilgilendirmesi gerekmektedir.¹¹⁷

44-14 Sayılı Kanun'un 11. maddesi, hükümet başkanının dilekçe sahiplerini temsilen belirlenen kişiye, dilekçe konusu için hükümetçe

¹¹³ Dilekçe Sunma Hakkına ilişkin Hukuki Dayanak için bkz, El-ardıyya El-kanuniyye El-mutaallika Bilhak fi Takdim El-araid, s. 16, <file:///C:/Users/hp/Desktop/2025%20disectop/Fas/> (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

¹¹⁴ Gençlere Yönelik Yurttaşlık Katılımı Mekanizmaları Rehberi için bkz, Delil: "Êliyet El-muşareke El-muvatına Lişşebêb", s. 20, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/maroc/21530.pdf> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

¹¹⁵ El-ardıyya El-kanuniyye El-mutaallika Bilhak fi Takdim El-araid, Madde 22, s. 7.

¹¹⁶ 44-14 Sayılı Kanun, Madde 4 s. 10.

¹¹⁷ DHKK, m.5.

ayrılan mali kaynaklar ile gerektiğinde alınması planlanan önlemler hakkında malumat vermesini öngörmektedir. Bu düzenleme olumlu olmakla birlikte, bilgilendirme sürecine ilişkin herhangi bir süre sınırı belirlenmemiştir. Özellikle acil nitelikli dilekçelerde bu eksiklik önemli bir sorun oluşturmaktadır.¹¹⁸ Benzer şekilde, Kanun'un 15. maddesinde de, Parlamento kanatlarından birinin başkanının, Dilekçe Komisyonu Temsilcisine ayrılan mali kaynaklar hakkında bilgi vermesi için herhangi bir zaman sınırlaması öngörülmemiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla her iki maddede de sürecin tamamlanmasına ilişkin zamanlamanın belirsiz kalması dikkat çekici bir eksikliktir.

Dilekçe Komisyonu'nun kurulmasına ilişkin Kararname'nin 2. maddesinde,¹²⁰ Komisyonu'nun yapısı düzenlenmekte ve Komisyon'un Başbakan tarafından veya bu amaçla görevlendirdiği bir hükümet temsilcisi tarafından yönetileceği ifade edilmektedir. Maddede ayrıca Komisyon'un aşağıdaki üyelerden oluşacağı belirtilmektedir:

- Başbakan temsilcisi
- İnsan haklarından sorumlu hükümet temsilcisi
- İçişlerinden sorumlu hükümet temsilcisi
- Adaletten sorumlu hükümet temsilcisi
- Hükümet genel sekreterliği temsilcisi
- Mali işlerden sorumlu hükümet temsilcisi
- Sivil toplumla ilişkilerden sorumlu hükümet temsilcisi

Başbakan, belirlenen hükümet temsilcisinin önerisi üzerine Komisyon üyelerini atama yetkisine sahiptir. Bu nedenle Komisyon'un esasen hükümet temsilcilerinden oluşan bir yapı olduğu görülmektedir. Ancak Komisyon içinde, dilekçelerle ilgilenen vatandaşları temsil edebilecek bir sivil toplum örgütüne yer verilmemiştir. Bu durum, Komisyon'un amacının ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer amaç katılımcı demokrasi ilkesini hayata geçirmek olmasaydı, bu tür

¹¹⁸ EL-MARANİ, s. 147.

¹¹⁹ EL-MARANİ, s. 147.

¹²⁰ Mersum Rakam 02.16.773, s. 3-4.

bir komisyon yerine yalnızca Başbakanlık bünyesinde bir ofis oluşturulması yeterli olabilirdi. Hükümetin farklı birimlerinden temsilcilerle oluşturulan mevcut Komisyon, esasen hükümet politikalarını açıklayan bir yapıya dönüşmekte ve vatandaşların mekanizmaya gerçek anlamda katılımını yansıtmamaktadır.¹²¹ Dilekçe mekanizmasının kurumsallaşma sürecinde olduğu dikkate alındığında, bu eksiklik önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

Üstteki açıklamalara dayanarak, bir dilekçenin kabul edilmesi için üç temel kriter olduğu sonucuna varılabilir:

- Dilekçe sahibi, hakkını talep etmek için temyiz yollarını tüketmiş olmalıdır.
- Kamu yetkilileri arasında yetkilerin bölünmesi ilkesine saygı duyulmalıdır.
- Dilekçe, şekil ve içerik bakımından belirli prosedürlere munasip olmalıdır.¹²²

Türkiye’de dilekçelerin tevdi edildiği makam olan TBMM Dilekçe Komisyonu’nun yasama organı bünyesinde yer alması ve karar özetlerinin kamuya açık biçimde yayımlanması, sürecin görece daha şeffaf yürütülmesini sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’de dilekçe hakkı, Kamu Denetçiliği Kurumu aracılığıyla idari denetim boyutuna da sahiptir. Bunun yanı sıra ceza mevzuatının dilekçe hakkının engellenmesini suç olarak düzenlemesi, bu hakkı ek bir koruma altına alınmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’de dilekçelere yanıt süreleri, inceleme usulleri ve Komisyon’un kamuya açık raporlama pratiği daha belirgin bir kurumsal çerçeve oluşturmaktadır.

TBMM Dilekçe Komisyonu’na yapılan başvurular, alınış şekillerine göre incelendiğinde internet yoluyla gerçekleştirilen başvuruların açık ara çoğunluğu görülmektedir. Nitekim 14 Mayıs 2023-17 Haziran 2025 tarihleri arasında Komisyon’a toplam 20.448 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 17.402’si (%85,10) e-dilekçe sistemi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Başvuruların 1.823’ü (%8,92) kayıtlı elektronik posta

¹²¹ EI-TİCANİ, s. 138-139.

¹²² LERİZKİ, s. 12.

(KEP) yoluyla, 1.111'i (%5,43) posta aracılığıyla, 64'ü (%0,31) elden, 17'si (%0,08) milletvekili aracılığıyla, 17'si (%0,08) faks yoluyla, 12'si (%0,06) kurum içi başvuru şeklinde, 1'i (%0,005) diğer kurumlar aracılığıyla ve 1'i (%0,005) e-posta yoluyla yapılmıştır. Bu veriler, başvuruların ezici çoğunluğunun elektronik ortamda, özellikle e-dilekçe sistemi ve KEP üzerinden gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Komisyon'a yapılan başvurular konu bakımından değerlendirildiğinde ise en fazla başvurunun, 4.420 adet (%21,62) ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik alanında olduğu görülmektedir. Bunun 3.251 başvuru (%15,90) ile Adalet Hizmetleri, 2.327 başvuru (%11,38) ile Komisyon Başvuru işlemleri, 2.017 (%9,86) ile Çevre Yönetimi ve 1.504 (%7,36) ile Mahalli Hizmetler izlemektedir. Başvuru, konularının dağılımı dikkate alındığında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik alanının vatandaşların en yoğun başvuru yaptığı alan olduğu anlaşılmaktadır.¹²³

2025 yılında CİMER'e yaklaşık 5,5 milyon başvuru yapıldığı; bu başvuruların %96,8'nin cevaplandırıldığı ve ortalama işlem süresinin 11 güne düştüğü bildirilmiştir.¹²⁴ En fazla başvuru yapılan konuların sırasıyla nüfus işlemleri, tüketici hakları, sosyal yardımlar ve sağlık hizmetleri olduğu görülmüştür.¹²⁵ CİMER, klasik anlamda dilekçenin "kabul veya ret" şeklinde sonuçlandırıldığı bir karar tipolojisiyle çalışmamakta; başvuruların ilgili idarelere yönlendirilmesi ve bu idareler tarafından cevaplandırılması esasına dayanan bir mekanizma olarak faaliyet göstermektedir. Bu sebeple CİMER'e ilişkin raporlarda genellikle başvuru sayısı, cevaplandırma oranı, işlem süresi ve konu dağılımları gibi istatistiksel verilere yer verilmektedir. Öte yandan, Ombudsmanlık

¹²³ TBMM, 28. Yasama Dönemi 1. Devre Faaliyet Raporu (14 Mayıs 2023-17 Haziran 2025), s. 9-10, <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Icerik/Dosya/bdb77e71-be55-4f5e-a135-3800f2cbecdb.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

¹²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/duyurular/detay/cimer-2025te-55-milyon-basvuru-aldi#:~:text=Devlet%E2%80%93millet%20ileti%C5%9Fiminin%20%C3%B6nemli%20bir,artarken%20uluslararası%C4%B1%20iki%20%C3%B6d%C3%BCI%20kazan%C4%B1d%C4%B1> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

¹²⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cimere-2025te-5-milyon-525-bin-basvuru-yapildi/3787257> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

Kurumu'na 01 Ocak-27 Ekim 2025 tarihleri arasında, 17.125 şikâyet başvurusu yapılmıştır. İncelenerek sonuçlandırılan başvurular kapsamında 692 tavsiye kararı, 743 ret kararı, 255 kısmen tavsiye/kismen ret kararı verilmiş; ayrıca 1.447 dosya dostane çözüm yoluyla sonuçlandırılmıştır. Başvurular konu bakımından değerlendirildiğinde, en fazla şikâyetin kamu personeli rejimi alanında yoğunlaştığı; bunu sırasıyla adalet, milli savunma ve güvenlik, eğitim, gençlik ve spor ile çalışma ve sosyal güvenlik alanlarının izlediği görülmektedir.¹²⁶

Fas'ta Yerel Yönetim Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen istatistiksel çalışmaya göre 2019 yılında sunulan dilekçe sayısı 212 olup, bunların 166'sı (%78) dernekler, 46'sı (%22) ise vatandaşlar tarafından verilmiştir. Bu dilekçelerin yaklaşık %49'u kabul edilmiş, geri kalan kısmı ise esas itibariyle yasal düzenlemelerde öngörülen şartlara uyulmaması nedeniyle reddedilmiştir. 2022 yılında ise sunulan dilekçe sayısı 212'den 482'ye yükselmiş, bu da %127 oranında bir artış anlamına gelmektedir. Bu dilekçelerin 395'i (%82) dernekler tarafından, 78'si (%18) ise vatandaşlar tarafından sunulmuştur. Dilekçelerin akıbeti bakımından, 239 dilekçe (yaklaşık %50) kabul edilmiş, diğer yarısı ise büyük ölçüde yürürlükteki yasal düzenlemelere uyulmaması sebebiyle reddedilmiştir.¹²⁷ Fas'ta devlet nezdinde yapılan dilekçe ve idari şikâyet başvurularına ilişkin en güncel veriler, Müesseset el-Vasît Li'l-Memleke (Institution du Médiateur du Royaume) tarafından yayımlanan 2024 Yıllık Raporu'nda yer almaktadır. Rapor Temmuz 2025'te kamuoyuna sunulmuştur. Buna göre 2024 yılı içinde kuruma toplam 7.948 başvuru ulaşımıştır. Bu başvuruların 5.755'i idari şikâyet niteliğinde olup, 2.182'si bilgi ve yönlendirme talebi, 11'i ise arabuluculuk başvurusu olarak sınıflandırılmıştır. Fas Ombudsmanlık sistemi klasik anlamda kabul/ret istatistiği üretmemekte; bunun yerine başvuruları türlerine ve çözüm

¹²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi, s. 9, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/5276> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

¹²⁷ Leftit Yekşifu Hasilet El-araid El-mukaddime ila El-cemaat: Ziyade bi %127 Hilal Selasetü Seenavat ve Nisfuha Merfud, 29 Aralık 2025, <https://ar.telquel.ma/>, (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

yöntemlerine göre değerlendirilmektedir. Başvuruların konu bakımından en yoğunlaştığı alanlar ise idari işlemler, mali ve finansal uyuşmazlıklar ve arazi meseleleri olarak belirtilmiştir.¹²⁸

İstatistikler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de dilekçe ve idari şikâyet mekanizmalarının daha yüksek başvuru hacmine, daha gelişmiş dijital altyapıya ve daha çeşitlenmiş karar tipolojisine sahip olduğu görülmektedir. Fas’ta ise özellikle derneklerin aktif olduğu, daha sınırlı ölçekli fakat kabul oranı görece dengeli bir yapının bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye modeli, dijitalleşme ve erişilebilirlik bakımından, Fas modeli ise kurumsal sadeleşme ve arabuluculuk ağırlıklı çözüm yaklaşımı bakımından karşılaştırmalı anayasal hukuk perspektifinden incelenmeye değer iki farklı örnek sunmaktadır.

SONUÇ

Fas’ta 2011 Anayasası ile anayasal güvence altına alınan dilekçe hakkı, katılımcı demokrasinin kurumsallaştırılması yönünde önemli bir adım olmakla birlikte, 44-14 Sayılı Kanun’un öngördüğü yapısal sınırlamalar nedeniyle pratikte etkisiz ve zayıf kalan bir başvuru mekanizması niteliği taşımaktadır. Yüksek imza barajı, dar kapsamlı hak öznesi tanımı ve yalnızca hükümet temsilcilerinden oluşan komisyon yapısı, dilekçe hakkının hem erişilebilirliğini hem de demokratik meşruiyetini daraltmaktadır. Bu durum, halkın kamu politikalarının belirlenmesi ve denetlenmesi süreçlerine katılımını ciddi ölçüde kısıtlamaktadır. Türkiye’deki hukuki ve kurumsal modelle yapılan karşılaştırma ise, dilekçe hakkının etkinliğinin yalnızca anayasal tanım ile değil, aynı zamanda erişilebilirlik standartları, başvuru çeşitliliği, şeffaflık mekanizmaları ve bağımsız denetim yapılarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de imza zorunluluğunun bulunmaması, dilekçe hakkının yabancılara da tanınması, TBMM Dilekçe Komisyonu’nun parlamento içindeki konumu, karar özetlerinin kamuya açık şekilde yayımlanması ve

¹²⁸ El-ceride El-resmiyye, 22 Temmuz 2025, https://www.mediateur.ma/uploads/files/1753378083BO_7423-bis_Ar.pdf (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

CİMER ile Kamu Denetçiliği Kurumu gibi tamamlayıcı başvuru yollarının varlığı, dilekçe hakkını işlevsel bir katılım aracına dönüştürmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, Fas sisteminin mevcut sınırlamalarının aşılabilmesi için çok boyutlu bir reform ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Fas'ta dilekçe hakkının öznesinin Türkiye'de olduğu gibi "herkes"i kapsayacak şekilde genişletilmesi; 5.000 imza barajının kaldırılması veya makul düzeye çekilmesi; Dilekçe Komisyonu'nun yapısının sivil toplum, baro temsilcileri, akademisyenler ve bağımsız insan hakları kurumlarının katılımıyla çoğulcu ve bağımsız bir niteliğe kavuşturulması gerekmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin dijital başvuru tecrübesinden yararlanılarak elektronik portalın tüm dilekçe süreçlerini anonimleştirilmiş ancak izlenebilir biçimde kamuya açan şeffaf bir yapıya dönüştürülmesi; dilekçelerin belirli süreler içinde sonuçlandırılmasını zorunlu kılan açık yasal düzenlemelerin yapılması; yerel yönetimler düzeyinde ek katılım mekanizmalarının oluşturulması ve dilekçe hakkına ilişkin farkındalık ile eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Başvuruların elektronik ortamda yapılabilmesi, sürecin çevrim içi olarak izlenebildiği ve başvuru sahibine düzenli bilgilendirme sağlanan bütünlük bir dijital platformun oluşturulması, hem erişilebilirliği artıracak hem de idari süreçlerde şeffaflığı sağlayacaktır. Bu tür bir dijitalleşme, özellikle coğrafi ve sosyoekonomik engeller nedeniyle idari makamlara erişimde güçlük yaşayan bireyler bakımından katılım imkânını genişletecektir.

Diğer bir önemli husus ise kamu makamlarının cevap verme yükümlülüğünün açık ve bağlayıcı biçimde düzenlenmesidir. Dilekçe hakkının etkili bir katılım aracı olabilmesi, yalnızca başvuru imkânının tanınmasına değil, aynı zamanda başvuruların makul süre içinde ve gerekçeli olarak cevaplandırılmasına bağlıdır. Bu çerçevede, belirli ve öngörülebilir sürelerin kanun düzeyinde düzenlenmesi ve bu yükümlülüğün ihlali halinde idari sorumluluğun doğması, hakkın normatif gücünü artıracaktır. Ayrıca istatistiksel şeffaflık ve düzenli raporlama mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir. Başvuru sayıları, kabul ve ret oranları, çözüm türleri ile ortalama işlem sürelerine

ilişkin verilerin kamuoyuyla paylaşılması, sistemin işleyişine dair objektif bir değerlendirme yapılmasına imkân tanıyacaktır.

Fas örneğinde, yasal ve düzenleyici koşulların karmaşıklığı ve katılım kültürünün zayıf benimsenmesi, dilekçeleri bireysel katılımı somutlaştırma imkânı sunan bir araç olmaktan çıkarak, siyasi bir pazarlama aracı ve kamu politikalarını meşrulaştırma aracına dönüştürebilmektedir. Bu nedenle, katılımcı demokrasi, henüz tam olarak kurumsal yerini, araçlarını ve uygulama alanlarını bulamamıştır. Dilekçe mekanizmasını bu araçlardan biri olarak ele aldığımızda, bu mekanizmanın benimsenmesi ve yasallaştırılması sürecinde, katılımcı demokrasi ve onun araçlarına ilişkin anayasal ruhla bağdaşmayan sapmalar bulunduğu görülmektedir. Bu durum, dilekçelerin halkın taleplerini gerçek anlamda yansıtmamasını engelleyerek, mekanizmanın elit aktörlerin elinde bir güç mücadelesi aracına dönüşmesine yol açabilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ve Fas modellerinin karşılaştırmalı analizi, Türkiye’de dilekçe hakkının kurumsal yapılanma, dijitalleşme düzeyi ve tamamlayıcı denetim mekanizmaları bakımından daha gelişmiş bir başvuru rejimine kavuştuğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık Fas’ta anayasal düzeyde katılımcı demokrasiye yapılan açık vurgunun, mevcut yasal ve kurumsal çerçeve nedeniyle uygulamada sınırlı bir katılım alanına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, dilekçe mekanizmasının demokratik içeriğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtilen reform adımlarının hayata geçirilmesi halinde, Fas’taki dilekçe mekanizması mevcut sembolik niteliğinden çıkarak, vatandaşların politika oluşturma ve kamu yönetimini denetleme süreçlerine etkin biçimde katılımını sağlayan güçlü bir demokratik enstrümana dönüştürme potansiyeline sahiptir. Böyle bir reform süreci, yalnızca bireysel başvuru hakkını güçlendirmekle kalmayacak; aynı zamanda kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetime katılım kültürünü de kurumsal düzeyde pekiştirecektir.

KAYNAKÇA

- (Çeviren. Dürüşken, Çiğdem): Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- 1966 International Covenant on Civil and Political Rights, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2024).
- 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3071.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2025).
- AKYILMAZ**, Bahtiyar: İdari Usul İlkeleri Işığında İdari İşlemin Yapılış Usulü, 1. Baskı, Ankara 2000.
- ANAYURT**, Ömer: “1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Kanuna Göre Dilekçe Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı, 2001, s. 95-128.
- ARMAĞAN**, Servet: Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, 1. Baskı, İstanbul 1972.
- AYDIN**, Mesut: “1982 Anayasası’nda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Bireysel Başvuru Hakkı ve Uygulaması”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 2, 2004, s. 270-304.
- AYKURT**, Çetin: “Padişah-Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 16, S. 1, 2001, s. 201-204.
- AYVERDİ**, İlhan: Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C. 3, 5. Baskı, İstanbul 2005.
- BALTA**, Tahsin Bekir: İdare Hukukuna Giriş, 1. Baskı, Ankara 1970.
- BAŞGİL**, Ali Fuat: Vatandaşların Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Müracaat Hakkı, 1. Baskı, İstanbul 1944.
- BELFAKİH**, Abdülhak: Kıraa Desturiyye fi El-kanun Et-tandimi Licchêh”, Mecellet Mesalik fi El-fikir ve Es-siyase ve El-iktisat, S. 33-34, 2015, s. 73-102.
- COLİN**, Francesco: “Institutional Petitions in Morocco: Opportunities and Challenges of Claiming Rights in Participatory Arenas”,

British Journal of Middle Eastern Studies, C. 50, S. 2, 2023, s. 486-500.

Constitution of the International Labour Organization,
<https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/ILO%20Constitution-2021-%5BJUR-210720-001%5D-Web-EN.pdf> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).

ÇELİK, Buket: “Divân-I Hümâyûn’un Taşradan Gelen Şikâyetleri İnceleme Ve Sonuçlandırma Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme”, SDÜSBE Dergisi, S. 48, 2024, s. 285-314.

Danıştay 10. Daire: E. 2000/5570, K. 2003/108, K.T. 20.1.2003,
<https://www.ictihatlar.com.tr/ictihatdetay-7222-danistay-Danistay-10-Daire-2000-5570-Esas-2003-108-Karar-Sayili-IIami.html> (Erişim Tarihi: 04.12.2025).

DARVISHVAND, Abolfazl/**KADKHODAMORADI**, Kamal/**FATTAHI**, Zafarghandi Ali: “Guarantees of the Right to Sue in the Islamic Republic of Iran’ s Legal System Focusing on the Guardian Council Views”, Journal of Public Law Knowledge, C. 10, S. 34, 2022, s. 29-55.

Delil: “Êliyet El-muşareke El-muvatına Lişşebêb”,
<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/maroc/21530.pdf> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

Dilekçe Hakkı ve Stk’lar, Ekim 2021, Sivil Toplum ve Medya Çalışmaları Derneği,
<https://dogadernegi.org/wp-content/uploads/2023/06/dilekce-hakki-ve-sivil-toplum-kuruluslari.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

Dilekçe Hakkı ve TBMM Komisyonu, TBMM Basımevi, Ankara 2005.

DURAN, Gökhan Yaşar: “Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi Suçu (TCK M. 121)”, TBB Dergisi, S. 142, 2019, s. 60-92.

DURAN, Lütfi: “İdari Müracaatlar ve Bunlar Karşısında İdarenin Sukutu Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 12, 1946, s. 130-199.

El-ardıyya El-kanuniyye El-mutaallika Bilhak fi Takdim El-araid, <file:///C:/Users/hp/Desktop/2025%20disectop/Fas/> (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

El-ceride El-resmiyye, 22 Temmuz 2025, https://www.mediateur.ma/uploads/files/1753378083BO_7423-bis_Ar.pdf (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

El-ceride El-resmiyye, El-adet 6492, 14 Zilkade 1437 (18 Ağustos 2016), https://www.sgg.gov.ma/BO/bo_ar/2016/BO_6492_Ar.PDF (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

EL-MARANİ, Mevlay El-Hişam: Hak Takdim El-araid fi El-kanun El-Mağribi ala Dav Et-tecarub El-mukarene", Mecellet El-kanun ve El-ulum El-idariyye, S. 6, 2020, s. 138-156.

EL-NEDEVİ, Muhsin: Ed-dimokratiyye Et-teşarukiyye El-mefhum-En-see-El-êliyyêt, 1. Baskı, Tatvan 2018.

EL-TİCANİ, Musab: Elaraid Keâliyye Litenzil Mumareset Ed-dimokratiyye Et-teşarukiyye; Et-tecrübe El-Mağribiyye beyne El-ikrar Et-düsturi ve El-itimad El-kanuni" Mecellet El-kanun Ed-düsturi ve El-ulum El-idariyye", S. 2, 2019, s. 118-145.

EROL, Ahmet: Dilekçe Hakkı ve Bilgi Edinme Hukuku, 1. Baskı, Ankara 2005.

ERVARDAR, Fehamettin: "Yurdumuzda Dilekçe Hakkı ve Kullanılması", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, C. 22, S. 262, 1987.

GERÇEKER, Hasan: Türk Ceza Kanunu, Cilt I, 3. Baskı, Ankara 2017.

GÜNER YAŞAR, Gizem: "Anayasal Bir Hak Olarak Dilekçe Hakkının Etkinliğinin Değerlendirilmesi", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, 2023, s. 789-822.

HİZ, Yüksel/**YILMAZ**, Zekeriya: Açıklamalı – Gerekçeli Bilgi Edinme ve Dilekçe Hakkı, 1. Baskı, Ankara 2004.

HMK, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6100.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2025).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cimere-2025te-5-milyon-525-bin-basvuru-yapildi/3787257> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

KABOĞLU, İbrahim Ö: Özgürlükler Hukuku, 5. Baskı, İstanbul 1999.

KABOĞLU, İbrahim: Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, 1. Baskı, İstanbul 1994.

Leftit Yekşifu Hasilet El-araıd El-mukaddime ila El-cemaat: Ziyade bi %127 Hilal Selasetü Seenavat ve Nisfuha Merfud, 29 Aralık 2025, <https://ar.telquel.ma/> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).

LERİZKİ, Reşit: “Ed-destur El-Mağribi ve Hak Takdim El-araıd-Dirase Mukarene Lihak Takdim El-araıd beyne Et-tecarub Ed-düveliyye ve Et-terakum El-Mağribi”, s. 1-14, <https://hazbane.asso-web.com/uploaded/953f-1-pdf.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

Mersum Rakam 02.16.773 Sadır fi 28 Şaban 1438 (25 Mayıs 2017), <https://adala.justice.gov.ma/api/uploads/2024/12/16/> (Erişim Tarihi: 22.12.2024).

Morocco's Constitution of 2011, <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Morocco-Constitution.pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2024).

SAYH, Reşit/**SUMEYYE**, Zekrum: “Mumareset El-araıd Et-turabiyye ala El-mustava El-mahalli Bil-Mağrip-Dirase Sosyu Kanuniyye”, Mecellet Şuun İstiraticiyye, S. 17, 2024, s. 234-260.

ŞAFAK, Ali: Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara 2002.

TAMER, Mustafa: “Dilekçe Hakkı”, Türk İdare Dergisi, C. 16, S. 386, 1990, s. 201-220.

TANYER, Turan: “Eski İstanbul’da Arzuhalçılar”, TBB Dergisi, C. 17, S. 53, 2004, s. 271-284.

TAŞKIN, Ş. Cankat: “Bilgi Edinme ve Dilekçe Hakkı”, **Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hukuk Dergisi**, C. 8, S. 99-100, 2012, s. 172-236.

- TBMM İçtüzüğü,
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Anayasa/ictuzuk.pdf>
 (Erişim Tarihi: 02.12.2025).
- TBMM, 28. Yasama Dönemi 1. Devre Faaliyet Raporu (14 Mayıs 2023-17 Haziran 2025),
<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Icerik/Dosya/bdb77e71-be55-4f5e-a135-3800f2cbebdb.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).
- TURAN**, İsa: “Demokrasi, Seçim Ve Seçim Sistemleri”, Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, C. 3, S. 2, 2022, s. 94-120.
- Türk Dili Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?ara=dilek%C3%A7e>
 (Erişim Tarihi: 31.12.2024).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi,
<https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/5276>
 (Erişim Tarihi: 23.02.2026).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı,
<https://www.iletisim.gov.tr/turkce/duyurular/detay/cimer-2025te-55-milyon-basvuru-aldi#:~:text=Devlet%E2%80%93millet%20ileti%C5%9Fiminin%20%C3%B6nemli%20bir,artarken%20uluslararası%C4%B1%20iki%20%C3%B6d%C3%BCl%20kazan%C4%B1ld%C4%B1> (Erişim Tarihi: 23.02.2026).
- Ulusal Önleme Mekanizması Mahpus Hakları Rehberi, TİHEK, Ankara 2022.
- United Nations Charter, Chapter XIII: The Trusteeship Council,
<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-13> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).
- UYAR**, Lema: Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları, İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006. 1. Baskı, Ankara 2006.
- WEINGARTNER**, Michael: “The Right to Petition As Access And Informations”, University of Pennsylvania Law Review, S. 169, 2021, s. 1235-1287.

Yasamanın Kalitesinin Artırılmasında Dilekçe Hakkı Çalıştayı, 1. Baskı, Ankara 2021.

YAŞAMIŞ, Firuz Demir: “Yakınma Hakkının Kullanılma Biçiminin Düzenlenmesi Üzerine”, Amme İdaresi Dergisi, C. 15, S. 1, 1982, s. 49-52.

YUNUSOV, Khaydarali/**LEYLANOĞLU**, Hazar: “Constitutional Guarantee of the Right to Petition in the Basic Laws of the Central Asian Republics”, Central Asian Journal Of Social Sciences And History, C. 5, S. 1, 2024, s. 102-110.

ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe: Türk Anayasal Düzeninde Siyasal Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırları, 1. Baskı, Ankara 2013.

ZANUN, Abdülrafi: “Devr El-araid fi Tefil El-muşareke El-muvatna: Er-rahamat ve El-mealêt”, Mubaderet El-islak El-vatani, 2021, s. 2-14.